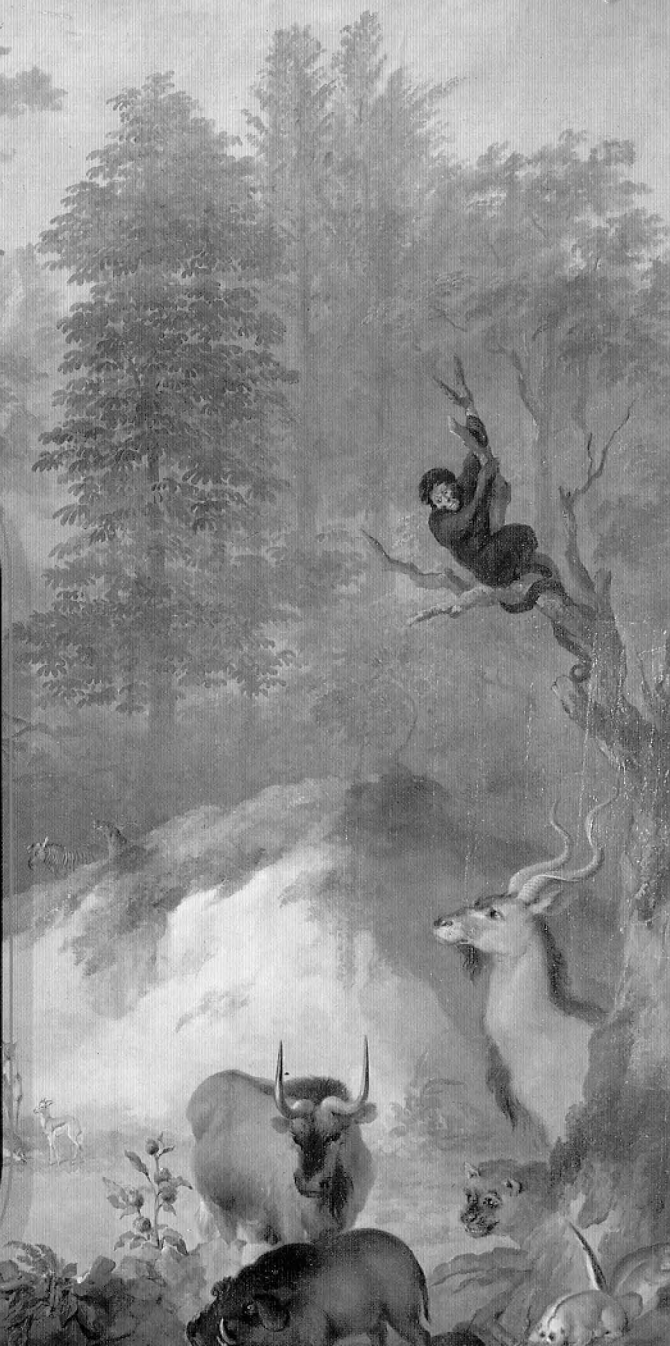
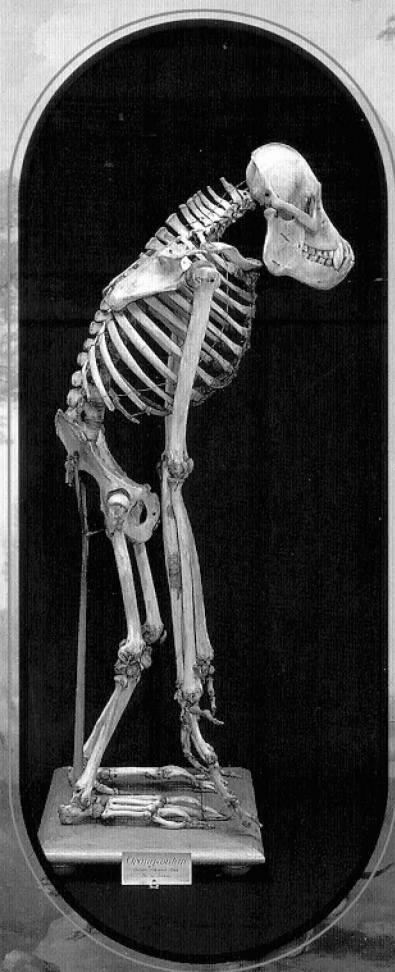

Een vorstelijke
dierentuin

De menagerie
van Willem V

Le zoo
du prince

La menagerie
du stadhouder
Guillaume V

Een vorstelijke dierentuin
De menagerie van Willem v

Le zoo du prince
La ménagerie du stathouder Guillaume v

Rédaction

Onder redactie van B.C. Sliggers en A. A. Wertheim

WALBURG INSTITUUT

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervaelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amsterdam). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij de financiële steun van Teylers Museum te Haarlem, het Institut Néerlandais te Parijs en het Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds.

La présente édition a été réalisée avec le soutien financier du Teylers Museum à Haarlem, de l'Institut Néerlandais à Paris et du Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds.

© Teylers Museum, Institut Néerlandais,
Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, 1994

Omslag: Aart Schouman, Behangselchildering met de menagerie van Willem v, Koninklijke Verzamelingen, Den Haag; Skelet orang oetan, Muséum National d'Histoire Naturelle (MNHN), Parijs.

Couverture: Aart Schouman, Tenture peinte représentant la ménagerie de Guillaume v, Koninklijke Verzamelingen, La Haye; Squelette d'un orang-outan, Muséum National d'Histoire Naturelle (MNHN), Paris.

Vertaling/Traduction:

hoofdstuk/chapitre 1: M.E. Fabbicotti-Vaute

hoofdstuk/chapitre 2: J.R. Mengarduque

hoofdstuk/chapitre 3: J.R. Mengarduque

hoofdstuk/chapitre 4: A.H. Mengarduque

Vormgeving/Maquette: Chiel Veffert

Druk/Impression: Walburg Druk

CIP/ISBN 906011.918.5

Inhoud

Table des matières

<i>B.C. Sliggers</i>	7
Ten geleide	
<i>Préface</i>	
<i>Drs F.F.J.M. Pieters en Dr L.C. Rookmaaker</i>	11
Arnout Vosmaer, topcollectionneur van naturalia en zijn Regnum animale	
<i>Arnout Vosmaer, grand collectionneur de curiosités naturelles, et son Regnum animale</i>	
<i>Drs F.F.J.M. Pieters</i>	39
De menagerie van stadhouder Willem v op Het Kleine Loo te Voorburg	
<i>La ménagerie du stathouder Guillaume v dans le domaine Het Kleine Loo à Voorburg</i>	
<i>Dr F. Grijzenhout</i>	61
'Na 't leven geteekent in de diergaarde van Zijne Hoogheid'	
KUNSTENAARS ROND DE MENAGERIE VAN WILLEM V	
<i>'Dessiné sur le vif dans la ménagerie de Son Altesse'</i>	
LES ARTISTES ET LE JARDIN ZOOLOGIQUE DU PRINCE GUILLAUME V	
<i>Prof. M. Lemire</i>	87
Frankrijk en de stadhouderlijke collecties van Willem v van Oranje	
<i>La France et les collections du stathouder Guillaume v d'Orange</i>	
Noten	115
<i>Notes</i>	

1. Jan Christiaan Sepp, *Beschouwing
der wonderen Gods in de minstgeachte
schepzelen of Nederlandsche insecten*, dl 2,

Amsterdam 1763-1786, frontispice, 245 x 184 mm.

Jan Christiaan Sepp, *Spectacle des
merveilles du Seigneur dans les créatures les
moins estimées, ou les insectes néerlandais*,

t.2, Amsterdam 1763-1786, frontispice.

Arnout Vosmaer, topcollectionneur van naturalia en zijn *Regnum animale*

*Florence Pieters
& Kees Rookmaaker*

*Arnout Vosmaer, grand collectionneur de curiosités naturelles, et son *Regnum animale**

Inleiding

IN DE GESCHIEDENIS VAN DE ZOÖLOGIE WORDT DE 18DE EEUW GEKENMERKT DOOR EEN GROTE VERZAMELWOEDE EN INVENTARISATIEDRANG. Dankzij de intensieve scheepvaart op verre landen werden er regelmatig tot dan toe geheel onbekende diersoorten aangevoerd. Op de uitgestrekte werf van de Oostindische Compagnie te Amsterdam stonden zelfs permanente stallen om al dat vreemde gedierte een voorlopig onderdak te geven.¹ Het sterftecijfer onder deze exotische dieren was enorm hoog. De gestorven zeldzame dieren gingen echter niet altijd voor de wetenschap verloren; soms kwamen ze 'op liquor' of opgezet in een van de talloze naturaliënkabinetten terecht.

Al in de 17de eeuw was het onder de goeude burgerij gebruikelijk om een curiositeitenkabinet te hebben, dat wil zeggen een gemengde collectie van voorwerpen uit de natuur (naturalia) en van munten, antiquiteiten, zilver, schilderijen en prenten (artificialia). De drijfveer van de meeste verzamelaars was nieuwsgierigheid, al dan niet wetenschappelijk getint. Dergelijke 'amateurs' werden dan ook vaak 'curieuse liefhebbers' genoemd. Andere motieven waren status, investering, religie en esthetiek, in telkens wijzigende combinaties.² Het

Introduction

LE XVIIIE SIÈCLE SE CARACTÉRISE, DANS L'HISTOIRE DE LA ZOOLOGIE, PAR LA PASSION DES COLLECTIONS ET LE SOUCI D'EN DRESSER L'INVENTAIRE. LA NAVIGATION vers des contrées lointaines connaissait un essor considérable et il n'était pas rare que les navigateurs rapportent des animaux inconnus jusqu'alors. Il y avait même des abris permanents le long des chantiers navals de la Compagnie des Indes orientales à Amsterdam pour héberger temporairement ces étranges espèces.¹ Nombreux étaient les animaux exotiques qui mouraient. Mais ils n'étaient pas toujours perdus pour la science. On les retrouvait parfois conservés dans l'alcool ou empaillés dans un des nombreux cabinets d'histoire naturelle de l'époque.

Au XVIIe siècle déjà, il était de bon ton, dans les familles bourgeoises, d'avoir un cabinet de curiosités, c'est-à-dire une collection de curiosités naturelles (naturalia), et tout un choix de pièces de monnaie, d'antiquités, d'argenterie, de tableaux, de gravures, etc. (artificialia). Le motif qui poussait la plupart des collectionneurs était certes la curiosité, empreinte ou non d'esprit scientifique. On les appelait souvent des

religieuze motief speelde vooral in natuur-historische collecties een rol: alle schepselen waren door God geschapen en in elke vogel, vis of tor, zelfs in het nietigste wormpje, openbaarde de schepper zich. (afb.1)

Verzamelingen van naturaliën met voorwerpen uit het dierenrijk, het plantenrijk of het rijk der gesteenten waren zeer populair, waarbij het dierenrijk de meeste belangstelling genoot.³ Ondanks

'amateurs curieux'. Mais il y avait d'autres motivations telles que le prestige social, l'investissement, la religion et l'esthétique, ou plusieurs de ces raisons à la fois.³ La religion jouait surtout un rôle dans les collections d'histoire naturelle: toutes les créatures étaient l'oeuvre de Dieu et le créateur se révélait dans chaque oiseau, poisson ou coléoptère, voire dans le plus petit vermisseau. (ill.1)

2. **Jac. Houbraken naar M. Quinkhard, Portret van Albertus Seba in zijn kabinet**, 1731, kopergravure, 434 x 296 mm, uit: *Thesaurus*, dl 1, Amsterdam 1734.

Jac. Houbraken d'après M. Quinkhard, Portrait d'Albertus Seba dans son cabinet, 1731, gravure sur cuivre, dans: *Thesaurus*, t.1, Amsterdam 1734.

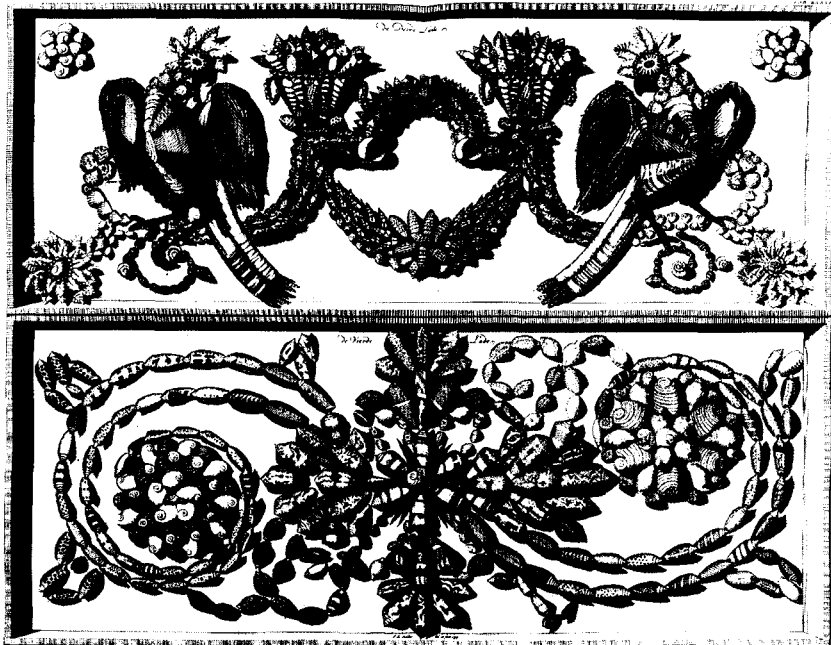

het feit dat dergelijke verzamelingen veel geld en moeite kostten, zijn er alleen al voor de 18de eeuw in Holland circa 350 zoölogische kabinetten bekend die de moeite waard geweest zijn.⁴

Albertus Seba

Een van de beroemdste verzamelaars van naturalia in de 18de eeuw was de Amsterdamse apotheker Albertus Seba (1665-1736), geboren in Etzel, Oost-Friesland. (afb.2) Seba bezat een befaamde collectie, die hij in 1717 voor een voor die tijd formidabel bedrag (15.000 gulden) aan Tsaar Peter de Grote verkocht. Onmiddellijk daarna startte hij met het aanleggen van een tweede kabinet, nog omvangrijker dan het eerste. Seba's voornaamste drijfveer tot verzamelen was wetenschappelijke nieuwsgierigheid. Zijn huis aan de Haarlemmerstraat (nr. 110) te Amsterdam 'daar den Eenhoorn in den Geevel staat' stond altijd open voor onderzoekers. Zo bezocht de systematicus Carolus Linnaeus Seba's kabinet op 15 en 16 juni 1735.⁵ Seba was toen net begonnen met het uitgeven van een beschrijving van zijn kabinet in twee edities in folio, één in het Latijn en Hollands en één in het Latijn en Frans, de *Locupletissimi rerum naturalium thesauri* of *Naaukeurige beschryving van het schatryke kabinet der voornaamste seldzaamheden der natuur van Albertus Seba*.

Met name de schitterende kopergravures maakten dit werk, dat gewoonlijk Seba's *Thesaurus* genoemd wordt, op slag beroemd. (afb.3) Deel 1 ervan verscheen in 1734, deel 2 in 1735. Helaas stierf Seba in 1736, waardoor de publikatie van de resterende twee delen aanzienlijk vertraagd werd. Uiteindelijk moest de integrale collectie (of wat daar nog van over was; de meeste insecten waren inmiddels

3. **F. de Bakker, Twee laden met schelpen uit Seba's kabinet**, kopergravure, 427 x 548 mm, uit: A. Seba, *Thesaurus*, dl 3, Amsterdam 1759, pl. XXXVI. Let op de artistieke ordening.

F. de Bakker, Deux tiroirs avec des coquillages du cabinet de Seba, gravure sur cuivre, dans: A. Seba, *Thesaurus*, t.3, Amsterdam 1759, pl. XXXVI. On en notera la présentation artistique.

Les collections de curiosités naturelles en provenance du règne animal, végétal et minéral étaient très en vogue, avec une nette préférence pour le monde animal.³ Ces collections demandaient beaucoup d'effort et coûtaient beaucoup d'argent et, pourtant, on connaît en Hollande environ 350 cabinets zoologiques dignes de ce nom pour le seul XVIIIe siècle.⁴

Albertus Seba

Albertus Seba, pharmacien à Amsterdam, natif d'Etzel, en la province de Frise orientale, vécut de 1665 à 1736. (ill.2) Il fut un des plus célèbres

verloren gegaan)⁶ geveild worden om het uitgeven van de resterende twee delen te bekostigen.⁷

De fameuze veiling van het kabinet van Seba vond plaats op vrijdag 14 april 1752 en volgende dagen te Amsterdam, en bracht 24.440 gulden op. Uit de uiterst zeldzame veilingcatalogus blijkt dat een van de meest fanatieke kopers een tot dan toe vrij onbekende liefhebber was, Arnout Vosmaer genaamd.⁸ Deze amateur maakte met kennis van zaken een keuze, speciaal van zoogdieren, vogels, hagedissen, vissen, schelpen en veel lagere dieren, voor een totaal bedrag van 2433 gulden. Uit het volgende zal blijken dat deze aankopen van grote invloed zijn geweest op Vosmaer, de latere directeur van het stadhouderskabinet.

Arnout Vosmaer

Arnout Vosmaer (afb.4) werd op 23 oktober 1720 te Rotterdam geboren als jongste van twee zoons uit het tweede huwelijk van de wijnkoper Jacob Vosmaer met Suzanna van Arkel, weduwe van de Haarlemse zijdefabrikant Abraham van den Berg. Uit Jacobs eerste huwelijk waren reeds vijf kinderen geboren. Arnout verloor zijn vader toen hij 14 jaar was en werd nadien door zijn moeder voor de koophandel bestemd.⁹ Hij werkte achtereenvolgens bij de makelaar in granen Jan van Lockhorst, bij een brouwerij en, hoe langer hoe meer tegen zijn zin, bij een suikerraffinaderij. Intussen vervulde Arnout nog enkele erebaantjes, zoals Vaandrig van de plaatselijke schutterij te Rotterdam (1745), Kapitein Luitenant (1748) en Schepen van Schieland (1748-1751) 'niettegenstaande hij lidmaat der remonstrantengemeente was'.

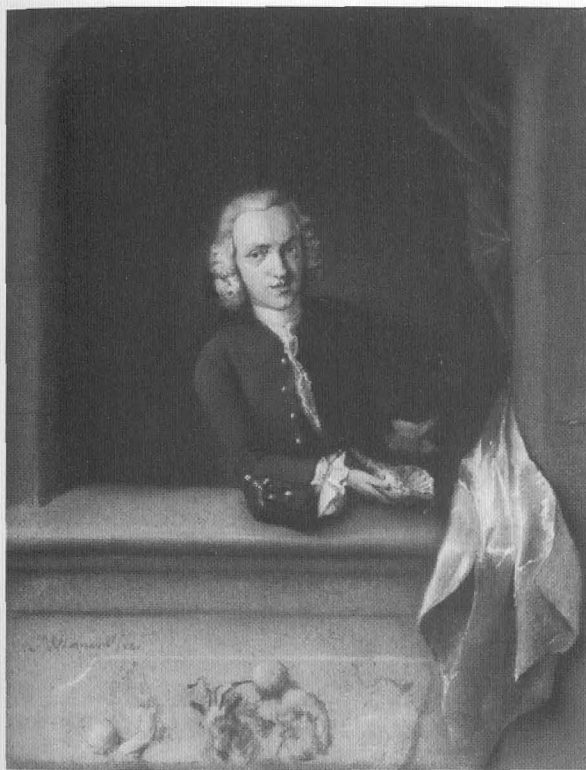
Na het overlijden van zijn moeder in 1749 zei hij de koophandel vaarwel in februari 1751 en ves-

collectionneurs de curiosités naturelles du XVIIIe siècle.

Il vendit sa remarquable collection, en 1717, au tsar de Russie Pierre le Grand pour la somme énorme pour l'époque de 15.000 florins. Après quoi, sans perdre de temps, il entreprit de constituer un second cabinet, plus important encore que le précédent. C'était surtout une insatiable curiosité scientifique qui motivait son esprit de collectionneur. Sa demeure de la Haarlemmerstraat (n° 110) à Amsterdam, aisément reconnaissable aux licornes qui en ornent la façade, était toujours ouverte aux chercheurs. C'est ainsi que le systématicien Carl Linné visita le cabinet de Seba les 15 et 16 juin 1735.⁵ Seba venait juste de commencer à publier une description de son cabinet en deux éditions in-folio, l'une en latin et en hollandais et l'autre en latin et en français, le *Locupletissimi rerum naturalium thesauri*, soit la *Description exacte des principales curiositez naturelles du magnifique cabinet d'Albert Seba*.

Cet ouvrage, appelé plus simplement le *Thesaurus* de Seba fut célèbre d'emblée, grâce surtout à ses splendides gravures sur cuivre. (ill.3) Le premier volume parut en 1734, le second en 1735. Malheureusement, Seba décéda en 1736, ce qui retarda considérablement la parution des deux derniers volumes. Il fallut même vendre la collection complète (ou du moins ce qu'il en restait, la plupart des insectes ayant disparu sur l'entrefaite)⁶ pour en financer la publication.⁷

La vente des cabinets de Seba eut lieu le vendredi 14 avril 1752 et les jours suivants à Amsterdam et rapporta 24.440 florins. Le catalogue de cette vente, objet extrêmement rare lui aussi, révèle

4. **Anoniem, Portret van Arnout Vosmaer**, pasteltekening, ongedateerd, 350 x 250 mm, (origineel in familiebezit; foto Iconografisch Bureau, Den Haag).

Anonyme, Portrait d'Arnout Vosmaer, dessin au pastel, non daté (original appartenant à la famille).

tigde zich in Den Haag, waar hij zich geheel aan de studie der natuurlijke historie en aan de uitbreiding van zijn kabinet wilde wijden. Met steun van zijn broer Jacob en op voorspraak van de raads-pensionaris Steyn kreeg hij echter een aanstelling als 'Clercq van 's Lands Generaal Comptoir ter Recherche der Collectieve Middelen', welke functie hij op 4 november 1751, tegen zijn zin, aannam en uitoefende tot zijn verzoek tot ontslag, ingewilligd op 27 september 1756.

Inmiddels had Vosmaer veel faam als natuurkenner en als collectioneur van naturalia verworven. In 1754 bezorgde hij een nieuwe uitgave van het beroemde werk van Louis Renard *Poissons, écrevisses*

qu'un des acheteurs les plus fanatiques était un certain Arnout Vosmaer, amateur jusqu'alors peu connu.⁸ Un amateur qui fit son choix, avec discernement, surtout parmi les mammifères, mais aussi parmi les oiseaux, les lézards, les poissons, les coquillages et nombre d'autres espèces inférieures, pour une somme de 2.433 florins. On verra par la suite combien ces acquisitions exercèrent une influence décisive sur Vosmaer, le futur directeur du cabinet du stathouder.

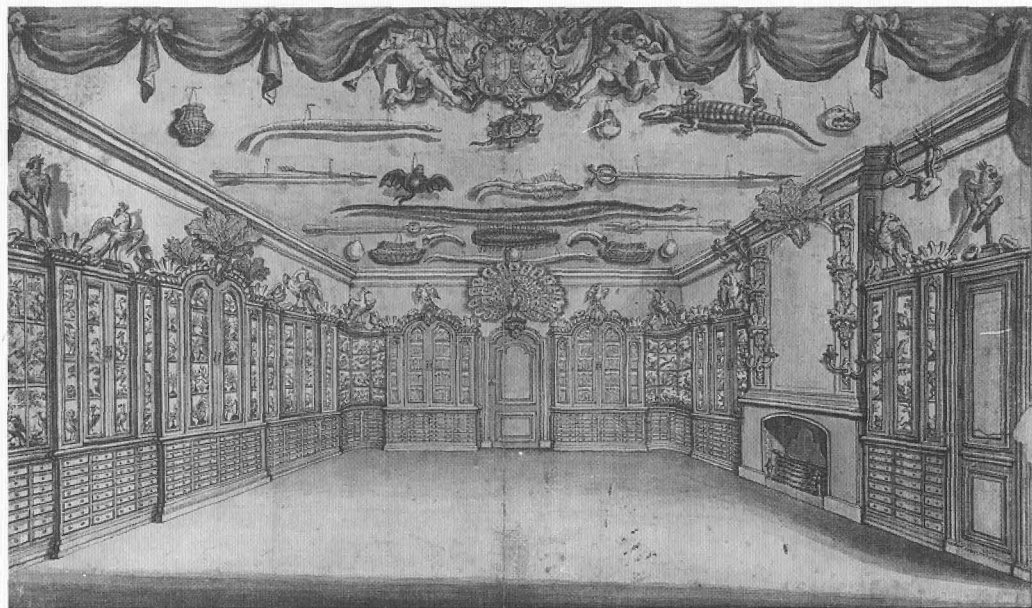
Arnout Vosmaer

Arnout Vosmaer (ill.4) est né à Rotterdam le 23 octobre 1720. Il était le cadet des deux fils issus

5. **Daniel Marot jr (1695-1769),
Het kabinet van Catharina
Sirtema van Grovestins, geb.**

**Sinolt von Schutz, 1756, gewassen
pentekening, 338 x 495 mm, Gemeentearchief,
Den Haag, inv.nr. Z.Gr.503.**

**Daniel Marot jr (1695-1769),
Le cabinet de Catharina Sirtema
de Grovestins, née Sinolt von
Schutz, 1756, lavis sur dessin à la plume,
Gemeentearchief, La Haye.**

et crabes ... que l'on trouve autour des Isles Moliques et sur les Côtes des terres Australes en in datzelfde jaar was hij behulpzaam bij het inrichten van het kabinet van Catharina van Grovestins-von Schutz, hofdame van prinses Anna, moeder van prins Willem V. Dit kabinet was bijzonder fraai ingericht met uniforme kastenwanden (afb.5) en was reeds in 1756 (aldus Vosmaer in zijn *Memorie tot het leven van Arnout Vosmaer*) 'na het zijne een der schoonste verzamelingen die ooit in de[ze] landen geweest zijn, en strecken zich uit over alle de deelen der Natuur; dat is 17..[niet ingevuld] aan de keyzerin van Rusland verkogt'. Vermoedelijk maakte Mevrouw Van Grovestins de prinses opmerkzaam op Arnout Vosmaer, de fanatieke, jeugdige verzamelaar aan wie haar collectie zijn ontstaan dankte.¹⁰ Prinses Anna, die sinds de dood van haar man, prins Willem IV, in 1751 als regentes voor haar driejarige zoon prins Willem V (1748-1806) op-

du second mariage du négociant en vins Jacob Vosmaer avec Suzanna van Arkel, veuve d'Abraham van den Berg, fabricant de soie à Haarlem. Jacob avait déjà cinq enfants de son premier mariage. Lorsqu'il mourut, Arnout n'avait que quatorze ans mais était déjà destiné au commerce par sa mère.⁹ Il travailla successivement pour le courtier en grains Jan van Lockhorst, dans une brasserie et, avec de moins en moins d'enthousiasme, dans une raffinerie de sucre. Il occupait aussi quelques petites fonctions honorifiques, telles qu'aspirant de la milice bourgeoise de Rotterdam (1745), lieutenant-capitaine (1748) et échevin de Schieland (1748-1751) et ce, en dépit du fait qu'il était membre de la communauté des Remonstrants. Après la mort de sa mère en 1749, il fit ses adieux au commerce en février 1751 et s'établit à La Haye pour se consacrer entièrement à l'étude de

trad, was evenals haar zoon zeer geïnteresseerd in natuurlijke historie. Reeds in 1751 waren voor de prins bij Mr Pieter Lyonnet, de Haagse natuurhistoricus en verzamelaar, voor een bedrag van ruim 70 gulden insecten gekocht. Een zekere J. v. 's Gravenweert leverde daarna vrij regelmatig aan de prinses 'hoorns en schulpen' en onderhield deze levens.¹¹ Bovendien ontving prinses Anna regelmatig schenkingen, ondermeer van de gouverneurs van Oost- en West-Indië. Maar, zoals Vosmaer in zijn autobiografische notities stelt: 'Dan, gelijk het doorgaans gaat met zaken waar over geen direct oog van verantwoording en vereischte kennis gesteld is, alles genoegzaam wat kwam, geraakte weg, bedorf, of wird de plonderzucht ter buit.'

In 1756 'openbaarde zich op 't onverwachts aan onze Vosmaer eene omstandigheid welken hem nich de allergelukkigste der stervelingen deed achten'. Op 29 september stelde prinses Anna hem aan tot directeur van het naturalienkabinet van de stadhouder, waarna hij op 4 oktober in haar handen de eed aflegde. Spoedig daarop werd Vosmaers eigen verzameling door haar bezocht, in tegenwoordigheid van de jonge prins Willem. Prins Willem was er na bijna drie uur niet weg te slaan en ook prinses Anna was zeer onder de indruk van wat zij gezien had. Dit had tot gevolg dat Vosmaers eigen collectie voor een bedrag van 8000 gulden voor het stadhouderlijk kabinet werd overgenomen. Het geheel bestond uit ongeveer 15000 nummers en omvatte:

Eene ongelooflijke meenigte van meest zeldzame vervuottige dieren, slangen, visschen en kruipende dieren in 't algemeen. Ten tweede in meenigte van opgezette vogelen. Ten 3e van

l'histoire naturelle et à l'agrandissement de son cabinet. Avec l'aide de son frère Jacob et grâce à l'appui du grand pensionnaire Steyn, il fut nommé 'Clerc du Comptoir Général du pays pour l'Acquisition des Deniers publics'. C'est bien contre son gré qu'il accepta cette fonction le 4 novembre 1751, fonction qu'il occupa jusqu'au 27 septembre 1756, date à laquelle fut acceptée sa demande de démission.

Entre-temps, Vosmaer avait acquis une grande réputation de naturaliste et de collectionneur de curiosités naturelles. En 1754, il réédita l'oeuvre célèbre de Louis Renard *Poissons, écrevisses et crabes... que l'on trouve autour des Isles Moluques et sur les Côtes des terres Australes*. La même année, il contribua à aménager le cabinet de Catherina de Grovestins-von Schutz, dame de compagnie de la princesse Anna, mère du prince Guillaume V. Ce cabinet, avec ses belles armoires murales uniformes (ill.5), était très joliment décoré et comportait déjà en 1756 (selon Vosmaer dans ses mémoires, *Memorie tot het leven van Arnout Vosmaer*) 'une des plus belles collections, après la sienne, jamais vues dans nos régions et portant sur tous les domaines de la nature; cette collection fut vendue en 17.. [date incomplète] à l'impératrice de Russie'. Il est vraisemblable que Madame De Grovestins attira l'attention de la princesse Anna sur Arnout Vosmaer, le jeune collectionneur enthousiaste à qui elle devait l'existence de sa collection.¹⁰

La princesse Anna, depuis la mort de son mari le prince Guillaume IV en 1751, assumait le rôle de régente pour son fils, le prince Guillaume V (1748-1806), alors âgé de trois ans. Tout comme le jeune prince, elle s'intéressait beaucoup à

Insecten of gekorvene Dieren. Ten 4e in Mineraalen, gesteentens en verdere uitgegravene Delfstoffen en versteende zaaken. Ten 5e in Zeekoraalen, Heester, Spons en verdere zeegewassen. Ten 6e in eene overheerlijke collectie van zee-hoornen en schulpen en Ten 7e van Simplicia of die zaaken welken de geneeskunde betreffen. Ten 8e in vogelnesten met hunne Eijeren. Ten 9e in eenige door konst gemaakte zeldzaamheden.¹²

Overigens oordeelde Vosmaer 'het voor een eerlijk man niet bestaanbaar zelfs een zodanige verzameling te hebben in zodanigen post als hij zich gesteld vond'. Over de hoogte van het bedrag, alleen bekend uit de Notulen van de Nassause Domeinraad van 6 december 1756, laat hij zich in zijn autobiografische notities niet uit. Later noemt hij deze schikking, in een concept voor een Voorrede bij een beschrijving van de voormalige stadhoudelijke kabinetten 'verre af van mij voordeelig'.¹³

Al spoedig vond Vosmaer een geschikte ruimte voor het onderbrengen van de kabinetten in vier aaneensluitende vertrekken, op de tweede verdieping van het stadhoudelijk kwartier en een deel van de bovenste gaanderij, waar hij een werkplaats inrichtte. Boven het grootste vertrek lag een toren waarin twee verdiepingen leeg stonden omdat het er zou spoken. Deze toren koos Vosmaer voor zich en een bediende uit als woning. Van spokerij is hem nooit iets gebleken.¹⁴

In september 1757 waren nog niet alle kabinetten gevuld, maar de inrichting was al zover gevorderd dat de prinses er bij een daar opgediend dejeuner van kon kennismaken en er, zoals Vosmaer niet zonder trots vaststelde, haar 'volmaakste goedkeuring' aan hechtte.¹⁵ Niet lang nadat deze voortreffelijke verzameling geheel in orde gebracht was,

l'histoire naturelle. Elle avait acquis à son intention, dès 1751, des insectes pour plus de 70 florins auprès du naturaliste et collectionneur haguensis, Pieter Lyonnet. De plus, un certain J. van 's Gravenweert lui fournissait régulièrement 'des conques et des coquillages' et les entretenait.¹¹ Enfin, la princesse Anna recevait souvent des dons, notamment de la part des gouverneurs des Indes orientales et occidentales. Mais, comme le dit Vosmaer dans ses notices autobiographiques: 'Comme il en va d'ordinaire des choses pour lesquelles on ne dispose pas des connaissances voulues et dont on n'est pas directement responsable, les nombreuses pièces qui arrivèrent se perdirent, pourrèrent ou furent l'objet de pillage.'

En 1756, 'un événement se produisit inopinément qui fit de Vosmaer le plus heureux des mortels'. Le 29 septembre de cette année, la princesse Anna le nomma directeur du Cabinet d'histoire naturelle du stathouder et, le 4 octobre, il prêtait serment devant elle. Peu après, la princesse visita la collection personnelle de Vosmaer en compagnie du jeune prince Guillaume. Après une visite de près de trois heures, le jeune prince, fasciné, ne voulait pas encore quitter les lieux et la princesse elle-même était très impressionnée par ce qu'elle venait de voir. C'est ainsi que la collection de Vosmaer, soit environ 15.000 exemplaires, fut vendue au cabinet du stathouder pour un montant de 8.000 florins. Cette collection comportait:

'...un ensemble impressionnant de quadrupèdes des plus rares, des serpents, des poissons et des reptiles conservés dans l'alcool. Deuxièmement, une foule d'oiseaux empaillés.

werd hem in 1758 door een van zijn beste vrienden, Jan Noortberg, Schepen van Gouda,¹⁶ een reis naar Parijs aangeboden. Hier legde hij contact met de Académie Royale des Sciences, waarvan hij corresponderend lid werd. Vermoedelijk bezocht hij toen ook het Cabinet du Roi, waarvan Buffon directeur was.

Het jaar 1756, waarin hij aangesteld werd tot directeur van het stadhoudelijke kabinet, markeert de belangrijkste mijlpaal in Vosmaers leven.

Arnout Vosmaer en de dierkunde

Vosmaer was een autodidact op het gebied van de natuurlijke historie, een vakgebied dat in die tijd zeer ruim werd opgevat, namelijk als beschrijving van de dingen der natuur. Het werd zó belangrijk geacht dat Buffon haar 'de moeder van alle kunsten' noemde.¹⁷ Voor een beoefenaar der natuurlijke historie was een kabinet van naturaliën onontbeerlijk. Men moest namelijk beginnen 'met veel te zien, en dikwils weder te zien'.¹⁸ Door het veel en vaak zien kwam men tot een zekere rangschikking en tot een algemenere beschouwing van de natuur. Georges-Louis Leclerc, comte de Buffon (1707-1788), directeur van het Cabinet du Roi te Parijs, onderscheidde de algemene, alles omvattende natuurlijke historie, en de bijzondere natuurlijke historie, die zich op één of meer onderdelen van de natuur richtte. Om tot getrouwe en nauwkeurige beschrijvingen te komen, dienden de natuurlijke historici te steunen op de zogeheten 'byzondere natuurkundige wetenschappen': de wiskunde, de (proefondervindelijke) natuurkunde, de scheikunde en de ontleedkunde.¹⁹ Voor het aanleggen van verzamelingen hoefde men echter helemaal niet te beschikken

Troisièmement, des insectes et des invertébrés. Quatrièmement, des minéraux, des pierres et autres minerais extraits du sol et des fossiles. Cinquièmement, des coraux de mer, des gorgonaires, des éponges et autres zoophytes. Sixièmement, un assortiment extraordinaire de conques et de coquillages et, septièmement, des simples ou autres choses propres à l'art de la médecine. Huitièmement, des nids d'oiseaux avec leurs oeufs. Neuvièmement, quelques objets artificiels rares.¹²

Vosmaer estimait d'ailleurs 'qu'il était presque impossible pour un honnête homme comme lui d'avoir une telle collection dans la situation où il se trouvait'. Mais il ne fait aucune mention, dans ses notices autobiographiques, du montant de la vente, que l'on ne connaît que par le Procès-verbal du Conseil des Domaines de Nassau en date du 6 décembre 1756. Plus tard, il y fera allusion dans un projet de préface à une description des anciens cabinets du stathouder en disant que cette transaction était 'loin d'être avantageuse pour lui'.¹³

Vosmaer trouva rapidement pour les cabinets un espace adéquat dans quatre pièces communicantes, au deuxième étage des quartiers du stathouder, et dans une partie de la galerie supérieure où il installa un atelier. Au-dessus de la plus grande pièce se dressait une tour dont deux étages étaient vides car, disait-on, ils étaient hantés. Vosmaer y élit domicile avec son serviteur. Jamais il n'y a vu de fantôme.¹⁴

En septembre 1757, tous les cabinets n'étaient pas encore remplis, mais leur aménagement en était déjà au point où la princesse s'y fit servir un déjeuner pour en prendre connaissance et leur donner son 'approbation totale', comme le souligna Vosmaer non sans quelque fierté.¹⁵ Une

6. **Handschrift van Vosmaer**, uit:

G.E. Rumphius, d'Amboinsche Rariteitkamer,
Amsterdam 1705, Artis Bibliotheek, Amsterdam,
inv. nr legkast 5.

Manuscrit de Vosmaer, dans: G.E.

Rumphius, d'Amboinsche Rariteitkamer,
Amsterdam 1705, Artis Bibliotheek, Amsterdam.

*Dit 'interimintend en mogelijk enigzins' werk, door M. S. Arriaen
allerkleinste afgezet, om 'int de Bibliothek van den H. W. geb.
Jacobus P. Bont, en by verhoog der zake voor / 240: - - - was in-
gelykt op den 12. April 1779. is door de Erfgenamen, namlgk,
Johannes van Meyndorp, geb. Bont, en den Heere Bont Heer
van Leethorst v. d. d. aan my vermaakt, in erkenning van geringe
diensten voor het meermalen der Gedeputeerde van het beroemde Cabinet
der Nat. Historie van L. Vincent, door wettigen Heer Bont
nagelaaten.*

over dergelijke gespecialiseerde kennis. Mede om deze reden genoot dit onderdeel van de natuurlijke historie een grote populariteit. Veel verzamelaars hielden zich enkel bezig met 'het verwardelyk by malkander' brengen van naturalia, of met het rangschikken aan de hand van een of ander 'systema'.²⁰

Het op een juiste wijze bijeenbrengen van naturalia was een vak apart, een facet van de beoefening van de natuurlijke historie waarin Arnout Vosmaer uitblonk. Hij was heel handig in het bieden op veilingen, zoals we gezien hebben bij de veiling van de verzamelingen van Seba. Zijn grote belangstelling voor veilingen blijkt ook uit zijn manuscript *Generale catalogus of Naamlijsten, van zeer vele zoo In- als Uitlandsche verkopeningen* uit 1790.²¹

Het aftroggelen van naturalia van de bewindhebbers van de overzeese gebiedsdelen ging hem ook goed af. Bovendien ruilde hij veel. Ook in het systematisch rangschikken en kort beschrijven van een collectie was Vosmaer bedreven. Dit leerde hij onder andere door het opstellen van verkoop- en veilingcatalogi. Zo schreef hij in 1764 (anoniem!)²² de veilingcatalogus van het kabinet van

fois cette remarquable collection rangée et ordonnée, Vosmaer se vit offrir un voyage à Paris par un de ses amis, Jan Noortberg, échevin de Gouda.¹⁶ Arrivé à Paris, il prit contact avec l'Académie Royale des Sciences et devint un de ses membres correspondants. Il visita vraisemblablement le Cabinet du Roi, dont Buffon était le directeur.

L'année 1756 où il fut nommé directeur du cabinet du stathouder marqua une étape importante dans la vie de Vosmaer. Pour l'heure, Vosmaer était parvenu au sommet de ses ambitions.

Arnout Vosmaer et la zoologie

Vosmaer était un autodidacte dans le domaine de l'histoire naturelle, prise dans son sens le plus large à l'époque, à savoir la description des choses de la nature. On y attribuait une telle importance que, pour Buffon, l'histoire naturelle était 'la mère de tous les arts'.¹⁷ Le naturaliste devait absolument disposer d'un cabinet de curiosités naturelles. Il fallait en effet commencer par 'voir beaucoup et revoir souvent'.¹⁸ C'est en observant inlassablement que l'on parvenait à

ondermeer vogels en insecten van zijn collega Adriaan Vroeg, plaatsvervangend directeur van het natuur- en kunstkabinet van de stadhouder, en in 1765, eveneens anoniem, de veilingcatalogus van het kabinet van vogels, mineralen en dergelijke van zijn vriend Jan Noortberg. Door deze collecties te beschrijven leerde hij ze uitermate goed kennen en kon zodoende een toegespitste keuze maken uit het gebodene voor de collectie van de stadhouder.

Het opstellen van kabinetcatalogi werd door sommige geleerden gezien als een oppervlakkige bezigheid. 'De naamlysten houden byna de geheele wereld bezig' klaagde Buffon,²³ en ook de Leidse lector in de natuurlijke historie Johannes le Francq van Berkheij (1729-1812) ergerde zich aan het 'gebruik der rangschikkingen, het verzamelen van zeldzaamheden, en het oppervlakkig beschryven van duizenden van schepzelen'.²⁴ Geen wonder dus dat Arnout Vosmaer zijn kabinetcatalogi anoniem liet verschijnen. De eerste keus uit de collectie, die hij ervoor terugkreeg, vergoedde veel.

Deze slimme handelwijze van Vosmaer blijkt tevens uit het feit, dat hij ook voor de veiling van de bibliotheek en het kabinet van Pieter Bout, die het beoogde kabinet van Levinus Vincent (1658-1727) had overgenomen, de catalogus van de naturalia opstelde. De veiling van de 'Bibliotheca Bouttiana' en het kabinet van Vincent vond plaats te 's-Gravenhage, op 12 april 1779 en volgende dagen. In ruil voor het opstellen van die catalogus kreeg Vosmaer een unieke foliant ter waarde van 240 gulden cadeau (een aanzienlijk bedrag voor een boek in die tijd), namelijk een exemplaar van het vooral voor schelpenverzamelaars belangwekkende werk van Georgius Everhardus Rumphius, *d'Amboinsche Rariteitkamer*,

un certain ordonnancement et à une considération plus générale de la nature. Georges-Louis Leclerc, comte de Buffon (1707-1788), directeur du Cabinet du Roi, faisait la distinction entre l'histoire naturelle générale et globale et l'histoire naturelle particulière, orientée sur un ou plusieurs éléments de la nature. Pour faire des descriptions fiables et précises, le naturaliste devait s'appuyer sur ce qu'il était coutume d'appeler 'les sciences naturelles spéciales', soit les mathématiques, la physique (expérimentale), la chimie et l'anatomie.¹⁹ Mais pour se constituer une collection, il ne fallait pas nécessairement disposer de ce savoir spécifique. D'où la popularité de ce domaine de l'histoire naturelle.

Nombre de collectionneurs s'occupaient surtout de 'rassembler confusément des choses' parmi les curiosités naturelles, ou de les classer en fonction de l'un ou l'autre 'système'.²⁰

Réunir correctement ces objets de la nature était un art en soi, un aspect de l'exercice de l'histoire naturelle dans lequel Arnout Vosmaer excellait.

Il n'avait pas son pareil dans les ventes aux enchères, comme nous l'avons vu lors de ses acquisitions parmi les collections de Seba. Sa passion pour les ventes se lit aussi dans son manuscrit du *Catalogue général ou listes nominales de nombreuses ventes tant aux Pays-Bas qu'à l'étranger* datant de 1790.²¹

Il était aussi très habile à extorquer des objets de la nature auprès des administrateurs des régions d'outre-mer. Et il faisait de nombreux échanges. Vosmaer était également maître dans l'art de classer systématiquement et de décrire brièvement une collection. Il acquit ce savoir-faire en dressant des catalogues de vente. Ainsi, il composa en 1764

7. **A. van Buijsen, Naturaliën-kabinet van Levinus Vincent**, kopergravure, 216 x 304 mm, uit: *Description abrégée des planches, qui représentent les cabinets & quelques-unes des curiosités, contenues dans le Théâtre des Merveilles de la Nature de Levin Vincent*, Haarlem 1719.

A. van Buijsen, Le cabinet d'histoire naturelle de Levinus Vincent, gravure sur cuivre, dans: *Description abrégée des planches, qui représentent les cabinets & quelques-unes des curiosités, contenues dans le Théâtre des Merveilles de la Nature de Levin Vincent*, Haarlem 1719.

uit 1705. Het unieke van dit exemplaar, dat zich in de Artis Bibliotheek bevindt, is dat het door de bekende natuuronderzoekster en kunstenares Maria Sibylla Merian (1647-1717) is ingekleurd. Het bewijs van deze voor hem profijtelijke transactie staat, in Vosmaers duidelijke handschrift, op de keerzijde van het schutblad geschreven. (afb.6) Overigens is het befaamde kabinet van Levinus Vincent (afb.7) bij deze verkoping uiteengevallen, maar het lijdt geen twijfel dat Vosmaer bij deze gelegenheid de 'krenten uit de pap' voor het stadhoudelijke kabinet heeft verworven.

Vosmaer moet als kabinetbeschrijver het meest geleerd hebben van het redigeren van de delen 3 en 4 van de *Thesaurus* van Seba, waarvan de uitgave door Seba's dood (in 1736) aanzienlijk vertraagd was. Ma de succesvolle veiling in 1752 leek aanvankelijk niets de verdere publikatie in de weg te staan. Maar spoedig bleek dat de reeds lang gereed liggende koperplaten voor deel 3 bedekt waren met een groene oxydatielaag en dat de platen 32, 33 en 34 ontbraken. Van de tekst voor deel 3 was tweederde gereed, gedeeltelijk geschreven door Seba zelf en gedeeltelijk door de Zweedse ichtyoloog Petrus Bredii (1705-1735), een vriend van Linnaeus.

Ma diverse sterfgevallen in Seba's familie nam uiteindelijk schoonzoon Roeland Willem van Homel de zaken ter hand.²⁵ Hij nam contact op met Vosmaer, die op zijn beurt naar de resterende tekst vroeg, aangezien hij meende begrepen te hebben dat er nog eenige beschrijving van d'Heer Seba tot het vierde deel behorende en wel van de *Insecta* gevonden was'. Dit bleek niet het geval te zijn. Vosmaer liet zich hierdoor niet uit het veld slaan: 'Och dit niet zo zijnde, zal zulks mogelijk maar

(anonymement!)"²² le catalogue de vente du cabinet d'oiseaux et d'insectes de son collègue Adriaan Vroeg, directeur adjoint du cabinet d'art et de nature du stathouder et, en 1765, à titre anonyme également, le catalogue de vente du cabinet des oiseaux, minéraux, etc. de son ami Jan Noortberg. En décrivant ces collections, il apprit à les connaître parfaitement et pouvait dès lors faire un choix judicieux pour la collection du stathouder.

Certains savants considéraient la rédaction de catalogues comme une occupation superficielle. Buffon s'en plaint: 'Les dictionnaires occupent presque tout le monde'.²³ Et aussi le maître de conférences en histoire naturelle de Leyde Johannes le Francq van Berkheij (1729-1812) s'irritait du fait que l'on 'collectionnait et classait des raretés et que l'on décrivait superficiellement des milliers de créatures'.²⁴ Nul besoin de s'étonner donc qu'Arnout Vosmaer éditait anonymement ses catalogues de cabinets. En échange, il avait la priorité du choix parmi les collections mises en vente, ce qui le dédommageait pleinement.

Vosmaer était certes un acheteur habile. Une autre preuve en est qu'il composa le catalogue des curiosités naturelles pour la vente de la bibliothèque 'Bibliotheca Bouttania' et du cabinet de Pieter Bout, qui avait racheté le célèbre cabinet de Levinus Vincent (1658-1727). Cette vente eut lieu, à La Haye, le 12 avril 1779 et les jours suivants. En remerciement de ses efforts, Vosmaer reçut un in-folio unique d'une valeur de 240 florins, montant imposant pour un livre à l'époque. Il s'agissait en effet de l'ouvrage de Georgius Everhardus Rumphius d'*Amboinsche Rariteitkamer*, datant de 1705, ouvrage très utile

eenige geringe meerder moeite voortbrengen'.²⁶ Vosmaer werd bij de uitgave van de twee laatste delen geassisteerd door Johannes le Francq van Berkheij (die het deels door Artdi geschreven gedeelte over de vissen in deel 3 redigeerde), de uit Berlijn afkomstige 'Linneïst' Peter Simon Pallas (1741-1811) en Hollands grootste Linnaeus-aanhanger Martinus Houltuyn (1720-1798). Vosmaer beschreef van het derde deel alleen de koralen of 'zeegewassen', maakte de index en schreef het voorwoord. Het derde deel verscheen pas in 1759.²⁷

Seba's vierde deel (1765), dat de insecten, mineralen en fossielen behandelt, schreef Vosmaer helemaal zelf. Dit was geen gemakkelijke taak, omdat de oorspronkelijke, meest exotische, insecten teoor waren gegaan, geen enkele tekst van Seba voorhanden was en Vosmaer de beschrijving aan de hand van de ingekleurde platen, die hij 'elendige afbeeldinge' noemde, moest doen. In het familiearchief is nog een brief van Vosmaer, van november 1763, aan een 'veel geachte vriend', waarin hij zich excuseert voor de 'schrallheid' van zijn beschrijvingen en alle zwaarigheden opsomt. Wie deze vriend was, is onbekend maar het moet iemand geweest zijn die de drukproeven of het manuscript kende.

Mogelijk was Vosmaers verontschuldiging gericht aan de Leidse hoogleraar Jean Nicolas Sébastien Allamand (1713-1787), die de supervisie van de Franse vertaling op zich genomen had. Allamand was een kabinetdeskundige bij uitstek, aangezien het kabinet van natuurlijke historie van de Leidse Universiteit sinds 1751 onder zijn supervisie stond. Voorts was hij een overtuigd aanhanger van Buffon, want vanaf 1766 redigeerde hij een nieuwe, te Am-

sterdam voor de collectionneurs van coquillages en unieke en in ce sens qu'il était colorié par la célèbre artiste et naturaliste Maria Sibylla Merian (1647-1717). Cet exemplaire se trouve aujourd'hui à la Bibliothèque Artis, Université d'Amsterdam. Vosmaer a écrit de sa propre main, au verso de la page de garde, l'attestation de cette transaction certes rémunératrice pour lui. (ill.6) Le célèbre cabinet de Levinus Vincent (ill.7) fut morcelé lors de cette vente, mais Vosmaer sut sans nul doute en préserver les objets les plus précieux pour le cabinet du stathouder.

C'est en rédigeant les volumes 3 et 4 du *Thesaurus* de Seba que Vosmaer a certainement acquis le plus d'expérience comme descripteur de cabinets. La disparition de Seba (en 1736) en avait considérablement retardé la publication. Après la vente fructueuse de 1752 plus rien ne semblait empêcher l'achèvement de l'édition. Malheureusement, les plaques de cuivre pour la troisième partie, prêtes depuis longtemps déjà, étaient recouvertes d'une couche verte due à l'oxydation et les planches 32, 33 et 34 manquaient. Les deux-tiers du texte du troisième volume étaient rédigés, en partie par Seba lui-même, en partie par l'ichtyologiste suédois Petrus Artdi (1705-1735), un ami de Linné. Après divers décès dans la famille de Seba, c'est finalement son beau-fils Roeland Willem van Homrigh qui prit les choses en main.²⁵ Il prit contact avec Vosmaer qui, à son tour, s'enquit du reste du texte car il avait cru comprendre 'que l'on avait encore trouvé une quatrième partie sur les Insectes, de la main de Monsieur Seba'. Mais il n'en était rien. Une lettre de Vosmaer à Van

sterdam uitgegeven, Franstalige editie van de *Histoire naturelle, générale et particulière*.²⁸

Buffon keert zich in zijn *Histoire naturelle* herhaaldelijk tegen Linnaeus' systematiek. Voor Buffon bestonden er in de natuur slechts individuen; geslachten, ordes en klassen waren zijns inziens slechts bedenksels van de menselijke geest. Linnaeus had in 1758 het startsein gegeven voor de moderne systematische zoölogie met de uitgave van de tiende editie van zijn *Systema naturae*. In deze editie paste hij namelijk voor het eerst consequent zijn binaire naamgeving op het dierenrijk toe, waarbij iedere soort wordt aangeduid door twee Latijnse namen: een geslachtsnaam en een soortnaam. Linnaeus verwees in zijn *Systema naturae* vaak naar diersoorten afgebeeld in de *Thesaurus* van Seba, waarbij hij ze voor het eerst een binaire wetenschappelijke naam gaf. Hierdoor is de *Thesaurus* van Seba, ondanks de niet-Linnaeïsche beschrijvingen, nog steeds een belangrijk standaardwerk voor de diersystematiek. Een ander gevolg was dat een groot gedeelte van Seba's oorspronkelijke collectie uit belangrijk referentiemateriaal bestond, de zogenaamde type-exemplaren. Vosmaer had dus een aantal type-exemplaren uit de collectie van Seba onder zijn hoede, en dat was hij zich zeer wel bewust, zoals later zal blijken.

Regnum animale

Een van de briljantste volgelingen van Linnaeus was de uit Berlijn afkomstige anatoom en diersystematicus Peter Simon Pallas. Pallas verbleef in de periode tussen 1763 en 1767 in Den Haag. Hij moet een regelmatig bezoeker van het kabinet van de stadhouder geweest zijn, want hij beschreef veel nieuwe soorten uit deze collectie in zijn boe-

Homrigh révèle qu'il n'est nullement déconcerté pour autant: 's'il n'en est pas ainsi, ce sera chose possible au prix de quelque petite peine supplémentaire.'²⁶

Pour éditer les deux derniers volumes, Vosmaer se fit assister par Johannes le Francq van Berkheij (qui rédigea le texte sur les poissons du troisième volume, partiellement écrit par Artedi), par le 'linnéen' berlinois Peter Simon Pallas (1741-1811) et par le plus grand disciple de Linné aux Pays-Bas Martinus Houttuyn (1720-1798). De la troisième partie de l'oeuvre de Seba, Vosmaer rédigea ce qui concernait les coraux ou 'plantes marines', ainsi que la préface et l'index. Ce troisième volume ne parut finalement qu'en 1759.²⁷

En revanche, Vosmaer écrivit la totalité du quatrième volume de l'oeuvre de Seba (1765), qui portait sur les insectes, les minéraux et les fossiles. Ce ne fut pas tâche aisée: en effet, les insectes d'origine, les plus exotiques, étaient perdus; il n'existait aucun texte de Seba et Vosmaer devait se résoudre à en faire la description à partir de planches coloriées, qu'il appelait 'maudites illustrations'. Les archives de la famille Vosmaer contiennent une lettre d'Arnout, datée de novembre 1763 et adressée à un 'très cher ami', dans laquelle il s'excuse de la 'pauvreté' de ses descriptions et où il énumère toutes les difficultés. On ignore qui est cet ami mais ce fut certainement quelqu'un qui connaissait les épreuves ou le manuscrit.

Il se peut que ces excuses aient été adressées au professeur de l'université de Leyde Jean Nicolas Sébastien Allamand (1713-1787), chargé de réviser la traduction française de l'ouvrage. Allamand était un spécialiste des curiosités

ken *Elenchus Zoophytorum* (1766), *Miscellanea zoologica* (1766) en *Spicilegia zoologica* (1766-1780). Het kabinet van de stadhouder was in die tijd driemaal per week, in de ochtend, voor het publiek geopend. Bijzondere bezoekers kregen speciale faciliteiten en klaarblijkelijk behoorde Pallas tot deze categorie. Bij afwezigheid van Vosmaer nam Pallas zelfs tijdelijk voor hem waar en leidde bezoekers rond.

De twee eerste hoofdstukken in Pallas' *Miscellanea zoologica* bestaan uit uitvoerige Latijnse beschrijvingen van het in de diergaarde van de stadhouder levende duikerbokje (*Sylvicapra grimmia* (Pallas, 1766)) en het wrattenzwijn (*Phacochoerus aethiopicus* (Pallas, 1766)). Vosmaer was hier heel kwaad over. Volgens zijn autobiografie had Pallas hem beloofd geen viervoetige dieren of vogelen te zullen uitgeven die tot het kabinet of menagerie behoorden. Dit was voor Vosmaer de directe aanleiding tot de uitgave van zijn *magnum opus*, dat later de algemene titel *Regnum animale* kreeg.²⁹

Nog datzelfde jaar (1766) publiceerde Vosmaer twee Nederlandstalige beschrijvingen in quarto-formaat, elk met eigen titelpagina: van het wrattenzwijn en van het duikerbokje, ieder met een fraai ingekleurde kopergravure naar een tekening van Aart Schouman (1710-1792).³⁰ In 1767 volgden de beschrijving van een vliegende eekhoorn en een Kaapse klipdas (*Procapra capensis* (Pallas, 1766)), door Vosmaer Africaansch basterd-mormeldier genoemd - ook dit dier was door Pallas eerder beschreven in zijn *Miscellanea zoologica*. In datzelfde jaar kwam ook de Franse vertaling van de eerste vier stukjes uit, vertaald door een zekere Heinrich Renfner.

In 1768 publiceerde Vosmaer maar liefst zes stukjes,

natuurlijke par excellence, lui qui dirigeait le cabinet d'histoire naturelle de l'université de Leyde depuis 1751. De plus, il était un adepte convaincu de Buffon et rédigea, dès 1766, une nouvelle version française, publiée à Amsterdam, de l'*Histoire naturelle, générale et particulière*.²⁸

Dans son *Histoire naturelle*, Buffon s'opposa à plusieurs reprises à la systématique de Linné. Pour Buffon, la nature ne se composait que d'individus. Les genres, les ordres et les classes n'étaient que des inventions de l'esprit humain. En 1758, Linné avait donné le signal du début de la zoologie systématique moderne en publiant la dixième édition de son *Systema naturae*. Dans cette édition, il appliquait pour la première fois de façon conséquente sa nomenclature binominale au monde animal en désignant chaque espèce par deux noms latins: un nom de genre et un nom d'espèce. Dans son *Systema naturae*, Linné se réfère souvent aux espèces animales représentées dans le *Thesaurus* de Seba et leur donna pour la première fois une appellation scientifique binominale. C'est pourquoi le *Thesaurus* de Seba demeure un ouvrage de référence important pour la systématique animale, en dépit de ses descriptions non-linnéennes. Autre conséquence, une grande partie de la collection originale de Seba se composait d'un important matériel de référence, à savoir les exemplaires types. Vosmaer assurait la conservation d'un certain nombre de ces exemplaires et il était très conscient de leur intérêt, comme il apparaîtra plus tard.

Regnum animale

Un des plus brillants disciples de Linné fut l'anatomiste et systématicien du règne animal

8. **Aart Schouman, De Bengaalse plompe lori uit de menagerie van Willem v**, gewassen pentekening,

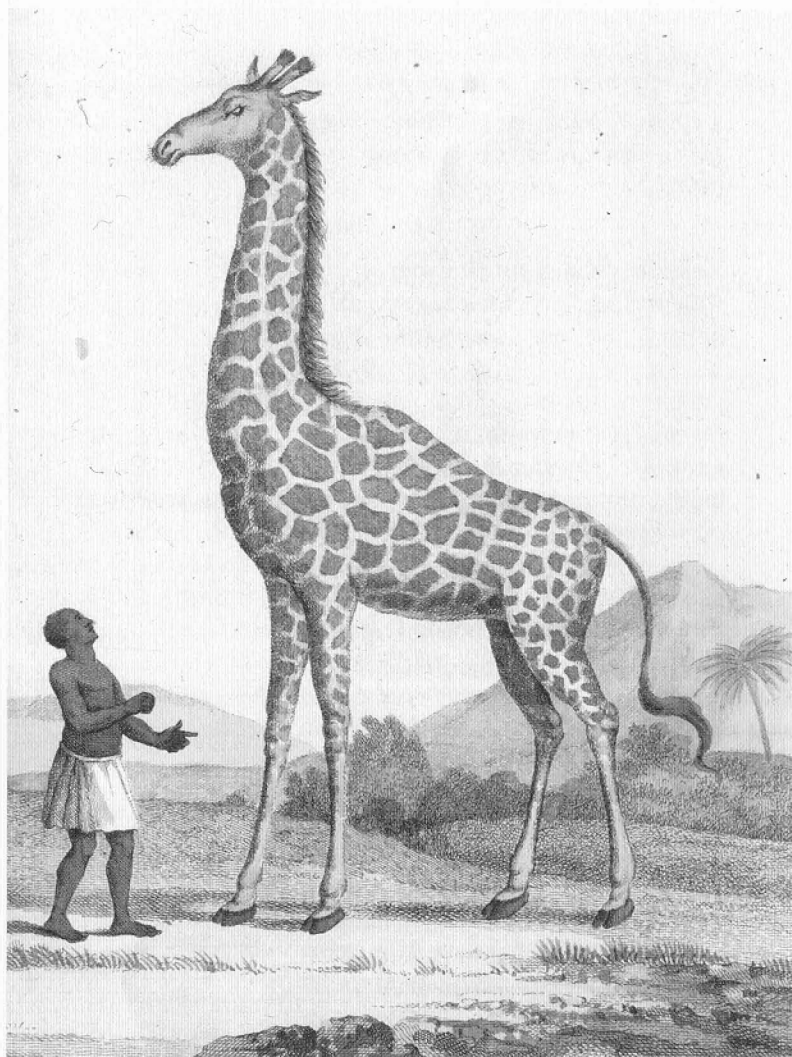
160 x 160 mm, Artis Bibliotheek, Amsterdam, inv. nr S1b.

Aart Schouman, Loris paresseux du Bengale de la ménagerie de Guillaume v, lavis sur dessin à la plume,

Artis Bibliotheek, Amsterdam.

namelijk vier over vogelsoorten, waarvan de grote glansvogel *Jacamerops aurea* (P.L.S. Müller, 1776) (die hij Amerikaansche langstaartige Ys-Vogel noemde) nieuw voor de wetenschap was. Voorts beschreef Vosmaer in dat jaar de bosduivel of kwatta en liet hij een interessante verhandeling over de Suri-naamse ratelslang, met proefnemingen over de werking van zijn gif, het licht zien. In 1769 volgden alweer vier beschrijvingen van vogels, waaronder twee nieuw voor de wetenschap waren, te weten de secretaristvogel *Sagittarius serpentarius* (J.F. Miller, 1779) en de edelpapegaai *Eclectus roratus*

Peter Simon Pallas, originaire de Berlin. Pallas séjournà à La Haye entre 1763 et 1767. Il fut certes un visiteur assidu du cabinet du stathouder car il décrivit nombre d'espèces nouvelles provenant de cette collection dans ses livres *Elenchus Zoophytorum* (1766), *Miscellanea zoologica* (1766) et *Spicilegia zoologica* (1766-1780). A cette époque, le cabinet du stathouder ouvrait ses portes au public trois matinées par semaine. Les visiteurs de marque faisaient l'objet de mesures spéciales et, apparemment, Pallas faisait partie de cette catégorie. En l'absence de Vosmaer, Pallas

9. **C. Bogerts** naar **G. Haasbroek**, *Giraffe uit het kabinet van Willem v*, gravure, 206 x 161 mm, uit: A. Vosmaer, *Regnum animale*, Amsterdam 1787, pl. XXI.

C. Bogerts d'après **G. Haasbroek**, *Girafe du cabinet de Guillaume v*, gravure, dans: A. Vosmaer, *Regnum animale*, Amsterdam 1787, pl. XXI.

le remplaçait et assumait la fonction de guide. Les deux premiers chapitres du *Miscellanea zoologica* de Pallas comportent des descriptions détaillées en latin du céphalophe de Grimm *Silvicapra grimmia* (Pallas, 1766) et du phacochère *Phacochoerus aethiopicus* (Pallas, 1766), qui faisaient partie de la ménagerie du stathouder. Vosmaer en fut très irrité. Si l'on en croit son autobiographie, Pallas lui aurait promis de ne publier aucun quadrupède ou oiseau appartenant au cabinet ou à la ménagerie. Cet incident incita Vosmaer à publier sans plus tarder son *opus magnum*, auquel sera donné plus tard le nom de *Regnum animale*.²⁹

Cette même année (1766), Vosmaer publia deux descriptions néerlandaises en format in-quarto avec, pour chacune, une page de titre du phacochère et du céphalophe de Grimm, portant chacune une belle gravure sur cuivre coloriée d'après un dessin d'Aart Schouman (1710-1792).³⁰ En 1767 suivirent la description d'un écureuil volant et d'un daman de rocher du Cap *Procavia capensis* (Pallas, 1766), baptisé par Vosmaer du nom de marmote-bâtarde d'Afrique, animal que Pallas avait déjà décrit dans son *Miscellanea zoologica*. Toujours la même année parut la traduction française, de la plume d'un certain Heinrich Renfer, de ces quatre premières descriptions.

En 1768, Vosmaer publia non moins de six écrits, à savoir quatre sur des oiseaux, dont le grand jacamar *Jacamerops aurea* (P.L.S. Müller, 1776) (qu'il appela alcyon d'Amérique à longue queue), était une nouveauté pour la science. Toujours en 1768, Vosmaer décrivit le singe-araignée noir et réalisa un essai intéressant sur le

(P.L.S. Müller, 1776), waarvan de wetenschappelijke beschrijving op Vosmaers tekst en afbeelding gebaseerd is. In 1922 noemde Lord Rothschild zelfs de ondersoort *Eclectus roratus vosmaeri* naar hem.

In de jaren 1770 tot en met 1774 bracht Vosmaer steeds twee nieuwe stukjes uit, waaronder tenminste vijf nieuwe soorten, onder andere de Bengaalse plompe lori, *Nycticebus coucang* (Boddaert, 1785). (afb.8) Hierna duurde het tot 1778 voordat Vosmaer zijn werk voortzette met een dubbeldik stukje over de orang oetan uit de stadhoudelijke menagerie, met twee fraaie kopergravures naar originelen van de hofschilder T.P.C. Haag. Het was de eerste orang die ooit levend Europa bereikte, een jong vrouwtje, en Vosmaer had speciaal haar gedrag geobserveerd. Helaas werd de aap, die op 29 juni 1776 gearriveerd was, ziek en stierf op 22 januari 1777. Hierop werd Vosmaer het slachtoffer van een krampe dat al gauw bekendheid kreeg als de 'orang-oetan-oorlog'.³¹ Vosmaer had het dier onmiddellijk laten opzetten voor het kabinet, terwijl zijn collega, de filosoof François Hemsterhuis (die samen met hem de stadhoudelijke penningcollectie en antiquiteiten beheerde) het complete kadaver aan de anatoom Petrus Camper (1722-1789) beloofd had. Camper kreeg uiteindelijk slechts het gevilde karkas in een fles met sterk water toegezonden. Zelfs de stadhouder was eerst 'horribel kwaad', maar begreep later dat zijn directeur geen verwijt verdiende en gaf hem de titel en rang van Raad en een plaats aan de maarschalkstafel. Op den duur draaiden ook de anderen bij.³² In 1783 beschreef Vosmaer twee zoogdieren waarvan voor de diersystematiek het nieuwe eraf was, daar de grote koedoe en de Kaapse elandantilope

serpent à sonnette de Suriname, comportant des expériences sur l'effet du poison de ce dangereux reptile. En 1769 suivirent quatre descriptions d'oiseaux, dont deux nouveautés pour la science, à savoir le secrétaire *Sagittarius serpentarius* (J.F. Miller, 1779) et le grand eclectus *Eclectus roratus* (P.L.S. Müller, 1776), dont la description scientifique fut faite d'après le texte et l'illustration de Vosmaer. En 1922, Lord Rothschild donna même le nom de Vosmaer à la sous-espèce *Eclectus roratus vosmaeri*.

De 1770 à 1774, Vosmaer publia chaque année deux nouveaux écrits, portant sur cinq nouvelles espèces au moins, telles que le loris paresseux de Bengale *Nycticebus coucang* (Boddaert, 1785).

(ill.8) Puis il fallut attendre 1778 avant que Vosmaer poursuive ses travaux par une oeuvre double sur l'orang-outan de la ménagerie du stathouder, illustrée par deux belles gravures sur cuivre d'après des originaux du peintre de la cour T.P.C. Haag. Ce fut le premier orang-outan jamais parvenu vivant sur le sol de l'Europe, une jeune femelle dont Vosmaer avait observé tout spécialement le comportement. Malheureusement, l'animal, arrivé le 29 juin 1776, tomba malade et mourut le 22 janvier 1777. Après quoi Vosmaer fut victime d'une querelle, connue sous le nom de la 'Guerre de l'orang-outan'.³¹ Sans perdre un instant, Vosmaer avait fait empailler le singe à destination du cabinet, tandis que son collègue, le philosophe François Hemsterhuis (qui administrait avec lui la collection de médailles et d'antiquités du stathouder) avait promis le cadavre complet à l'anatomiste Petrus Camper (1722-1789). En fin de compte, Camper ne reçut que la carcasse dépouillée conservée

10. **Aart Schouman, De gladnekibis uit de menagerie van Willem v,**
gewassen pentekening, 205 x 160 mm, Artis Bibliotheek,
Amsterdam, inv.nr S10a.
Aart Schouman, Ibis du Cap de la ménagerie de Guillaume v, lavis
sur dessin à la plume, Artis Bibliotheek, Amsterdam.

11. **Anoniem, Gladnekibis,** gravure, 213 x 174 mm, uit: G.L. Leclerc de Buffon, *Histoire naturelle des Oiseaux*, dl 8, Parijs 1783, pl.867.
Anonyme, Ibis du Cap, gravure, dans: G.L. Leclerc de Buffon, *Histoire naturelle des Oiseaux*, t.8, Paris 1783, pl.867.

uit de menagerie al in 1766 in het Latijn beschreven waren door Pallas in zijn *Miscellanea zoologica*. In 1784 volgden de witsaartgnoe en de springbok, waarover de hoogleraar Allamand reeds in 1776 en 1778 in zijn toevoegingen op de Amsterdamse uitgave van Buffons *Histoire naturelle* geschreven had, en die door Zimmermann in 1780 van een wetenschappelijke naam waren voorzien. Vosmaer beseftte inmiddels wel dat de roem van het stadhouderlijk kabinet door deze beschrijvingen voortdurend toenam, omdat het de type-exemplaren van deze soorten bezat.

In 1787 publiceerde Vosmaer over de tot dan toe weinig bekende Kaapse goudmol, *Chrysochloris asiatica* (Linnaeus, 1758) en over een van de topstukken van het kabinet, de giraffe, *Giraffa camelopardalis* (Linnaeus, 1758). (afb.9) De hieraan toegevoegde beschrijving van het skelet had hij wijselijk aan de anatoom Camper overgelaten. Tenslotte werden in 1804 postuum nog twee stukjes over vogels gepubliceerd: over de Ceilonsche kaneelduif, *Ducula aenea* (Linnaeus, 1766) en over de gladnekibis, *Geronticus calvus* (Boddaert, 1783). (afb.10)

Wanneer de afbeelding van de gladnekibis in de *Histoire naturelle* van Buffon (afb.11) vergeleken wordt met die van Schouman in *Regnum animale* van Vosmaer (afb.10), is duidelijk dat Vosmaers boek in één opzicht andere zoölogische boeken uit die tijd overtreft, namelijk in de schitterende afbeeldingen, die meestal naar levende dieren getekend waren. Vosmaer had dan ook niet de eerste de beste illustratoren uitgezocht: van de 35 platen waren 22 van Aart Schouman, drie van de hofschilder T.P.C. Haag (1737-1812), zes van de minder bekende Gerrit van den Heuvel (ca. 1725-

dans l'alcool. Le stathouder lui-même en fut d'abord 'terriblement fâché', mais il comprit plus tard que son directeur ne méritait pas de reproche et il lui donna le titre et le rang de Conseiller et une place à la table des maréchaux. Avec le temps, les adversaires de Vosmaer vidèrent leur querelle.³²

En 1783, Vosmaer décrit deux mammifères qui n'apportaient rien de neuf à la systématique animale vu que le grand koudou et l'éland du Cap de la ménagerie avaient déjà été analysés en latin en 1766 par Pallas dans son *Miscellanea zoologica*. En 1784 suivirent le gnoe à queue blanche et l'antidorcas que le professeur Allamand avait déjà décrits en 1776 et 1778 dans ses ajouts à l'édition d'Amsterdam de l'*Histoire naturelle* de Buffon et que Zimmermann avait déjà dotés d'un nom scientifique en 1780.

Vosmaer se rendait compte que ces descriptions ne faisaient qu'augmenter la renommée du cabinet du stathouder, qui possédait les exemplaires types de ces espèces.

En 1787, Vosmaer publia un écrit sur la taupe dorée du Cap *Chrysochloris asiatica* (Linné, 1758), jusqu'alors peu connue, et sur une des pièces maîtresses du cabinet, la girafe *Giraffa camelopardalis* (Linné, 1758). (ill.9) Y était jointe la description du squelette dont il avait sagement laissé le soin à l'anatomiste Camper. Enfin furent publiés à titre posthume deux articles sur des oiseaux, le pigeon des fruits bronzé, connu aussi sous le nom de carpophage pauline *Ducula aenea* (Linné, 1766) et l'ibis du Cap *Geronticus calvus* (Boddaert, 1783). (ill.10)

Si l'on compare la représentation de l'ibis du Cap dans l'*Histoire naturelle* de Buffon (ill.11) avec

13. **Natuurkundige
beschrijving eener
uitmuntende verzameling
van zeldsaame**

gedierten...., de postuum
gepubliceerde algemene titel van

Vosmaers *Regnum animale*,

Amsterdam 1804.

**Description d'un recueil
exquis d'animaux rares....**

titre général de l'édition posthume de

Regnum animale de Vosmaer,

Amsterdam 1804.

**NATUURKUNDIGE BESCHRIJVING
LEEREN
UITMUNTENDE VERZAMELING
VAN
ZELDSAAME GEDIERTEN;
BESCHRIJVING
OOST- EN WESTINDISCHE
VIERTIERTIGE DIEREN, VOELEN EN Slangen,
Waar in tevens vermeldt worden alle, welke die Rang, op het KLEINE
LOG van E. D. H. van den Bosch van CHANIS-NASSAU.**

A. V O S M A E R,

*In zijn leven Raad van E. D. H., Directeur der Koninklijke Bibliotheek van
Konst-Kabinetten en Diergaarden, Lid der Koninklijke Academie,
en Correspondent der Koninklijke Akademie der Wetenschappen
van Parijs, Lid der Koninklijke Akademie van Wittenberg,
van het Zamenack Geselschap te Pilsen, en
van de Hist. Maatschappij te Haarlem.*

Met naar 't leven Getekende en Gevoerde Afbeeldingen.

**TE AMSTERDAM,
BY J. B. E L W E,
MDCCCIV.**

1800), één van Carolus van Cuyk (1724-1791), één van Gijsbertus Haasbroek (1752-1805), één van Cornelis van Noorde (1731-1795) en één van Johann Heinrich Merck (1741-1791). De prenten werden grotendeels gegraveerd door Simon Fokke (1712-1784). De Artis Bibliotheek bezit verscheidene oorspronkelijke tekeningen, die als als voorbeeld voor de graveurs gediend moeten hebben.³³ Deze zijn niet alleen uit kunsthistorisch oogpunt, maar ook uit zoologisch oogpunt van belang, omdat het afbeeldingen van type-exemplaren zijn, ook wel iconotypen genaamd. In geval van vermissing van het holotype, waarop de beschrijving is gebaseerd, kan het iconotype de dier-

celle de Schouman dans *Regnum animale* de Vosmaer (ill.10), il est clair que le livre de Vosmaer dépasse tous les autres ouvrages zoologiques de son époque par ses splendides illustrations, souvent réalisées à partir de modèles vivants. Vosmaer avait d'ailleurs choisi des artistes de renom: vingt-deux des 35 planches étaient de la main d'Aart Schouman, trois du peintre de la cour T.P.C. Haag (1737-1812), six du peintre un peu moins connu Gerrit van den Heuvel (v. 1725-1800), une de Carolus van Cuyk (1724-1791), une de Gijsbertus Haasbroek (1752-1805), une de Cornelis van Noorde (1731-1795) et une de Johann Heinrich Merck (1741-1791). C'est Simon Fokke (1712-1784) qui a réalisé la plupart des gravures. Divers dessins originaux, que les graveurs du livre de Vosmaer ont certes utilisés comme modèle, se trouvent à la Bibliothèque d'Artis à Amsterdam.³³

Ces dessins sont précieux non seulement du point de vue de l'histoire de l'art, mais aussi du point de vue zoologique, car ce sont des représentations d'exemplaires types, aussi appelés iconotypes. Si l'holotype qui sert de base à la description a disparu, la systématique animale peut utilement faire appel à l'iconotype. Aussi le livre de Vosmaer, avec ses représentations d'espèces nouvelles, est-il encore actuel de nos jours.

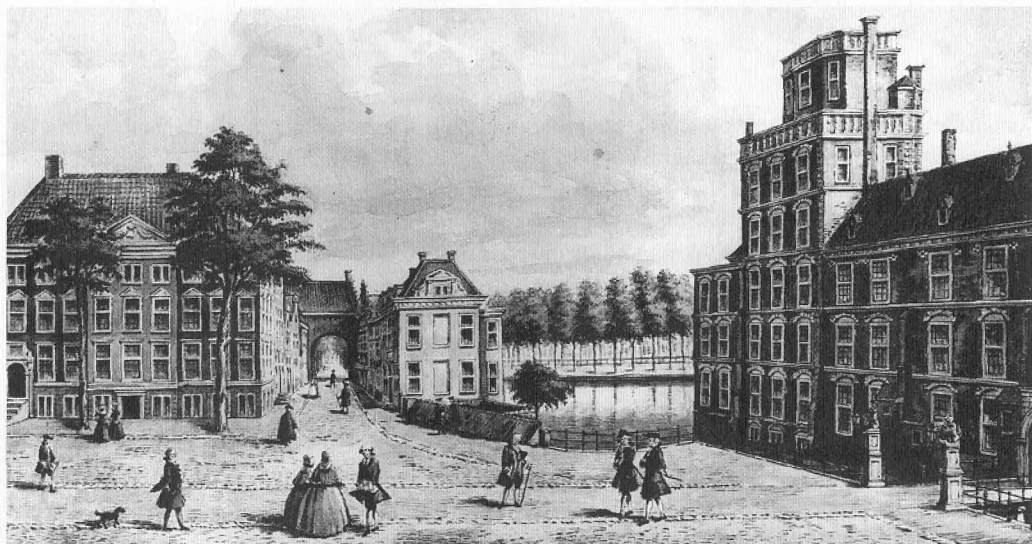
Enfin, en 1804, parut le dernier cahier du livre avec le titre général, la préface, la table des matières et le frontispice portant le titre *Regnum animale* (ill.12, p. 62) Ce titre est quelque peu équivoque en ce sens qu'on serait tenté de croire qu'il s'agit d'une histoire naturelle générale du règne animal, tout comme l'oeuvre de Buffon. Or, c'est une histoire naturelle particulière comme le

systematiek uitkomst bieden. Vosmaers boek is dus zoologisch gezien nog steeds actueel omdat het afbeeldingen van nieuwe soorten bevat.

Tenslotte verscheen voor dit boek in 1804 een katern met de algemene titel, het voorwoord, de inhoudsopgave en het frontispice met de titel *Regnum animale*. (afb. 12, p. 62) Deze titel is in zoverre misleidend dat men geneigd zou zijn te denken dat het hier een algemene natuurlijke historie der dieren betreft, zoals het oeuvre van Buffon. Het is daarentegen een bijzondere natuurlijke historie, zoals ook blijkt uit de algemene titel. (afb. 13) Vosmaer moet zich bewust beperkt hebben tot het beschrijven van tot dan toe onbekende of nagenoeg onbekende diersoorten, aangezien de meeste wel bekende diersoorten kort daarvoor beschreven waren door Buffon. In het 'Voorbericht' van Vosmaers boek wordt Buffon dan ook geroemd als 'de Aristoteles van onzen leeftijd'. Ook in de prospectus³⁴ wordt benadrukt dat in dit boekwerk beschrijvingen van zeldzame dieren voorkomen die men nergens elders aantreft, 'zelfs ook niet in het groote werk van Buffon'. In de daaropvolgende inhoudsopgave van de 33 stukken waaruit Vosmaers boek bestaat, zijn de 18 niet door Buffon beschreven diersoorten aangegeven met een asterisk. Dit getal is aan de hogenkant, aangezien de soorten die in Buffons supplementen beschreven werden kennelijk niet meegeteld zijn. Vosmaer beschouwde zijn *Regnum animale* dus als een soort supplement *hors-série* op Buffons *Histoire naturelle*.

De Leidse hoogleraar Allamand, die vanaf 1766 een nieuwe, in Amsterdam uitgegeven Franstalige Buffon-editie redigeerde³⁵ liet soms platen uit Vosmaers boek kopiëren en verwees daarbij naar Vosmaers beschrijvingen. Ook Buffon citeerde Vosmaer in zijn

révèle le titre complet. (ill. 13) Vosmaer s'est vraisemblablement limité consciemment à la description d'espèces animales encore inconnues ou presque, étant donné que les espèces connues venaient d'être décrites par Buffon. Aussi, dans le 'Préavis' du livre de Vosmaer, Buffon est-il loué comme étant 'l'Aristote de notre tems'. Le prospectus³⁴ souligne aussi que cet ouvrage présente des descriptions d'animaux rares que l'on ne trouve nulle part ailleurs, 'même pas dans la grande oeuvre de Buffon'. Dans la table des matières des 33 parties dont se compose le livre de Vosmaer, les 18 espèces animales *non* décrites par Buffon sont indiquées par un astérisque. Ce nombre est trop élevé, car il ne tient pas compte des espèces décrites dans les suppléments de Buffon. Vosmaer considérait donc son *Regnum animale* comme une sorte de supplément *hors-série* à l'*Histoire naturelle* de Buffon. Le professeur de l'université de Leyde Allamand, qui rédigea dès 1766 une nouvelle édition de Buffon en français, publiée à Amsterdam,³⁵ fit parfois copier des planches du livre de Vosmaer en se référant aux descriptions de ce dernier. Buffon lui-même cita Vosmaer dans ses suppléments et fit copier diverses planches de son livre.³⁶ A son tour, Vosmaer cita Buffon dans presque toutes ses descriptions de mammifères. Le grand intérêt que suscitait Buffon en Hollande, grâce notamment au succès de l'édition française d'Allamand, fut tel que son oeuvre fut finalement publiée en néerlandais: 18 volumes parurent à Amsterdam entre 1773 et 1793 chez le même éditeur (J.H. Schneider). La rédaction définitive en avait été confiée à Allamand.

14. **Anoniem, *Het Buitenhof te Den Haag***, ca. 1770, aquarel, 246 x 366 mm, Haags Gemeentearchief, inv. nr Gr.A 17. **Rechts is nog net de ingang naar het stadhoudelijk kwartier te zien. In het grote gebouw links waren de kabinetten van Willem v ondergebracht, door Vosmaer in zijn *Regnum animale* ook wel als 'Museum' aangeduid.**

Anonyme, *Le Buitenhof à La Haye*, v. 1770, aquarelle, Gemeentearchief, La Haye. **On distingue tout à droite l'entrée de l'aile réservée au stathouder. L'important pavillon de gauche abritait les cabinets de Guillaume v, que Vosmaer appelle parfois le 'Museum' dans son *Regnum animale*.**

supplementen en liet diverse platen uit Vosmaers boek kopiëren.³⁶ Omgekeerd heeft Vosmaer Buffon in vrijwel al zijn beschrijvingen van zoogdieren genoemd. De grote belangstelling voor Buffon in Holland resulteerde uiteindelijk, mede dankzij het succes van de Franstalige editie van Allamand, in de uitgave van een Nederlandstalige Buffon-editie, die eveneens onder eindredactie van Allamand in 18 delen bij dezelfde uitgever (J.H. Schneider) tussen 1773 en 1793 te Amsterdam verscheen.

Buffon bevond zich als directeur van het 'Cabinet du Roi' en de 'Jardin du Roi' te Parijs in een soortgelijke positie als Vosmaer. Uit het boek van Vosmaer

Buffon qui était directeur du Cabinet du Roi et du Jardin du Roi se trouvait à Paris dans une situation similaire à celle de Vosmaer à La Haye. Le livre de Vosmaer révèle ça et là une certaine rivalité entre les deux hommes, ce que soulignent les réactions de Vosmaer aux remarques de Buffon. Ce dernier parlait de Vosmaer comme d'un 'observateur peu attentif', sur quoi Vosmaer écrivit: 'Seroit-ce, par exemple, une preuve d'exactitude, que de dire, comme il [Buffon] fait, que le paresseux manque de dents, tandis que cet animal en est si bien fourni?'³⁷ Vosmaer fait ici allusion à sa propre description,

sprekt hier en daar een zekere rivaliteit tussen hen, hetgeen ook blijkt uit reacties van Vosmaer op Buffons aanmerkingen. Buffon noemde Vosmaer onder andere een 'observateur peu attentif', waarop Vosmaer schreef: 'Maar kan men het plus attentif noemen, als men hem [Buffon], om hier maar één voorbeeld bij te brengen den Luiäard zonder tanden ziet beschryven, daar integendeel dit dier wel degelyk zeer goede tanden heeft'.³⁷ Vosmaer doelt hier op zijn eigen beschrijving, uit 1770, van 'een tot nu toe onbekende vyfvingerige luiard-soort', thans grote plumpe lori genaamd. Vosmaer betrok in zijn systematisch onderzoek zelden het dier in zijn totaliteit en legde vaak teveel nadruk op gedragspatronen; ook hanteerde hij het criterium van de zoögeografische verspreiding niet, zoals Buffon. Tegenwoordig is bekend dat luiards twee- of drievingerig zijn en alleen in Midden- en Zuid-Amerika voorkomen. Uiteindelijk was het Buffon die voor het eerst constateerde dat lori's geen luiards zijn, zoals men tot die tijd algemeen had aangenomen, maar halfapen. Vosmaer gebruikte voor zijn soortbepaling alleen enkele opvallende kenmerken in uiterlijk en gedrag. Buffon daarentegen bezag het dier veel meer in zijn totaliteit en maakte een uitvoerige studie van de habitus, anatomie, levenswijze en geografische verspreiding. Niet vergeten moet worden dat Vosmaer een autodidact was, zonder wetenschappelijke opleiding. Desalniettemin was Vosmaers roem in Frankrijk doorgedrongen, zoals later zal blijken.

Vosmaer en het einde

van het stadhouderskabinet

Het natuurkundig kabinet van de stadhouder sloot onder Vosmaers directoraat onstuimig en

in 1770, 'd'une espèce de paresseux pentadactyle, jusqu'ici inconnu', que l'on appelle aujourd'hui loris paresseux. Vosmaer, dans sa recherche systématique, considérait rarement l'animal dans son entièreté et attribuait souvent trop d'importance à ses comportements; de plus, il ne tenait aucun compte du critère de la répartition zoogéographique, comme le faisait Buffon. On sait aujourd'hui que les paresseux sont didactyles ou tridactyles et ne vivent qu'en Amérique centrale et en Amérique du Sud. En fin de compte, ce fut Buffon qui constata pour la première fois que les loris ne sont pas des paresseux, comme on le croyait, mais des prosimiens. Pour déterminer les espèces, Vosmaer ne se servait que de quelques caractéristiques frappantes dans l'aspect extérieur et le comportement. En revanche, Buffon examinait l'animal dans sa totalité et faisait une étude détaillée de son habitus, de son anatomie, de son mode de vie et de sa répartition géographique. N'oublions pas que Vosmaer était un autodidacte, sans formation scientifique. Et pourtant, sa réputation, comme on le verra, s'étendait jusqu'en France.

Vosmaer et la fin du cabinet du stathouder

Lorsque Vosmaer en était le directeur, le cabinet d'histoire naturelle connut un essor considérable. Aussi, en 1766, fut-il décidé de transférer la collection, ainsi que le cabinet d'objets d'art et la bibliothèque princière, du Binnenhof à la grande maison située à l'angle du Buitenhof et de la Kneuterdijk.³⁸ (ill. 14) Dans leur nouveau

in 1766 werd besloten de collectie, evenals die van het kunstkabinet en de vorstelijke bibliotheek, van het Binnenhof over te brengen naar het grote hoekhuis Buitenhof-Kneuterdijk.³⁸ (afb. 14) In hun nieuwe behuizing breidden de verzamelingen zich verder uit en leidde Vosmaer de vele bezoekers rond die door de faam van het kabinet werden aangetrokken. De meeste bezoekers waren uitermate lovend.³⁹ In 1771 werd Vosmaer tevens benoemd tot directeur van de stadhouderlijke menagerie en behield deze post totdat de dieren uit Het Kleine Loo te Voorburg in 1786 naar Het Loo in Apeldoorn werden overgebracht.

Niet altijd deelde de directeur in de bewondering die zijn kabinet ten deel viel. Thomas Pennant noemde hem in zijn dagboek uit 1765 'extremely ignorant'. Dat was onjuist en onrechtvaardig, maar Vosmaer was per slot van rekening een amateur, niet alleen zonder wetenschappelijke opleiding, maar ook met weinig talenkennis.⁴⁰ Ook de Badense hoogleraar Heinrich Sander, die het kabinet in 1777 bezocht, was niet tevreden.⁴¹ Hij was voornamelijk verbolgen over het feit dat het bezoek aan het stadhouderlijke kabinet maar anderhalf uur mocht duren, hij het geen tweede keer mocht bezoeken en niets mocht opschrijven, terwijl hij in het Cabinet du Roi allervriendelijkst was ontvangen door Buffons rechterhand, de anatoom Daubenton, en er verscheidene dagen mocht doorbrengen; overigens was Vosmaer tijdens Sanders bezoek niet aanwezig. Ondanks zijn wrevel constateerde Sander dat de insectenverzameling de koninklijke verzameling in Parijs verre overtrof.⁴²

Spoedig bleek dat de roem van het kabinet ook tot Frankrijk doorgedrongen was. Op 22 januari 1795

logement, les collections s'enrichirent encore et Vosmaer faisait des visites guidées pour les nombreux visiteurs, attirés par leur renommée. Ces visiteurs étaient généralement très élogieux.³⁹ En 1771, Vosmaer fut également nommé directeur de la ménagerie du stathouder, poste qu'il occupa jusqu'en 1786, date à laquelle les animaux quittèrent Het Kleine Loo à Voorburg pour Het Loo à Apeldoorn.

L'admiration que suscitait le cabinet ne retombait pas toujours sur son directeur. Thomas Pennant, dans son journal de 1765, le disait 'très ignorant'. Ce qui était certes faux et injuste, mais Vosmaer était en fin de compte un amateur sans formation scientifique et avec une connaissance des langues très réduite.⁴⁰ Heinrich Sander, professeur à l'université de Bade, qui visita le cabinet en 1777, fut aussi mécontent.⁴¹ Il était surtout irrité du fait que la visite du cabinet ne pouvait durer qu'une heure et demie, qu'il n'avait pas pu s'y rendre une seconde fois et qu'il lui était interdit de prendre des notes, alors qu'il avait été reçu très aimablement au Cabinet du Roi, où il avait passé plusieurs jours, par l'anatomiste Daubenton, bras droit de Buffon. Il faut dire que Vosmaer était absent lors de la visite de Sander et que, en dépit de son amertume, Sander constata que la collection d'insectes du stathouder l'emportait de loin sur celle de Paris.⁴²

La renommée du cabinet du stathouder s'étendit rapidement jusqu'en France. Le 22 janvier 1795, l'avant-garde de l'armée française entra dans La Haye, suivie le lendemain par d'autres troupes. Toutes les possessions de la famille du stathouder,

marcheerde een voorhoede van het Franse leger Den Haag binnen, de dag daarna gevolgd door nog meer troepen. Alle bezittingen van de stadhouderlijke familie, die zelf op tijd naar Engeland was gevlucht, werden geconfisqueerd ten behoeve van de Franse Republiek.

Tot zover is dit een overbekend verhaal. Op 14 maart 1795 rapporteerde de geoloog Barthélemy Faujas de Saint-Fond (1741-1819): 'De Stadhouder heeft alleen tijd gehad om de edelstenen en enige waardevolle exemplaren uit de goudmijnen mee te nemen, maar wat overblijft is prachtig en zal het Muséum d'Histoire naturelle in Parijs het rijkste museum in Europa maken'; hetgeen op 9 mei door de botanicus André Thouin (1747-1824) bevestigd werd.⁴³ De buit was echter niet compleet. Hiervoor is in de loop der jaren een aantal verklaringen gekomen. In 1892 dacht men dat veel materiaal uit de collectie van Seba door de Fransen over het hoofd gezien zou zijn.⁴⁴ Later, in 1970, werd verondersteld dat de type-exemplaren van Seba opzettelijk voor de Fransen verborgen waren gehouden,⁴⁵ wat aanleiding vormde voor het vermoeden dat Vosmaer zelf de exemplaren van Seba tijdig had laten onderduiken.⁴⁶

Echter, uit een decreet van Alquier, Représentant du Peuple près l'Armée du Nord, gedateerd 11 maart 1795, blijkt dat de nieuwe machthebbers enige consideratie hadden met de 74-jarige directeur van het kabinet; hij mocht diverse stukken uitkiezen om te behouden:

'Art.5. Zij [de burgers Thouin en Faujas] hebben als bijzondere taak gekregen de beroemde Vosmaer, bewaarder van het natuurkundig cabinet, een aantal stukken aan te bieden, die hij zelf mag uitkiezen zodat deze geleerde op oudere leeftijd niet

qui avait fui en Angleterre, furent confisquées au profit de la République française.

Jusqu'ici, rien de nouveau. Le 14 mars 1795, le géologue Barthélemy Faujas de Saint-Fond (1741-1819) rapporte: 'Le Stathouder n'a eu le temps d'enlever que les pierres précieuses et quelques riches échantillons de mines d'or, mais ce qui reste est admirable, et va rendre le Muséum d'Histoire naturelle de Paris le plus riche de l'Europe'. Ce que confirmait, le 9 mai, le botaniste André Thouin (1747-1824).⁴³ Cependant, le butin n'était plus complet. Diverses explications furent avancées: en 1892, on suspectait déjà que les Français n'avaient pas remarqué nombre d'objets de la collection de Seba.⁴⁴ Bien plus tard, en 1970, fut proposée l'hypothèse selon laquelle les Hollandais auraient à dessein mis en sécurité les exemplaires types de Seba,⁴⁵ d'où l'idée que Vosmaer lui-même aurait caché à temps la collection de Seba.⁴⁶

Toutefois, le décret d'Alquier, Représentant du Peuple près l'Armée du Nord, daté le 11 mars 1795, révèle que les nouveaux dominateurs manifestaient quelque considération à l'égard du directeur du cabinet, âgé de 74 ans. Il a pu choisir certaines pièces et les conserver, de sorte qu'il ne lui était certes pas nécessaire de dissimuler une partie de la collection:

'Art.5. Ils [les citoyens Thouin et Faujas] sont spécialement chargés d'offrir au célèbre Vosmaer Garde du cabinet d'histoire naturelle quelques pièces, dont il pourra faire choix afin que ce savant ne soit pas entièrement séparé dans sa vieillesse des monumens d'une science aux progrès de laquelle il a si glorieusement contribué par ses longs travaux.'⁴⁷

helemaal afscheid hoeft te nemen van de monumenten van een wetenschap waartoe hij zo roemrijk bijgedragen heeft door zijn langdurige werkzaamheden.¹⁴⁷

Voor Vosmaer bleef voldoende over om zijn oude dag mee te vullen. Er restten hem nog ruim drie jaren; op 14 januari 1799 overleed hij. De openbare verkoping van zijn boeken en verzamelingen, die plaats had in Vosmaers sterfhuis in de Hoge Nieuwstraat te Den Haag, begon op 17 maart 1800 en duurde 14 dagen. De catalogus, in twee delen (431 pagina's), beschrijft het resultaat van ruim een halve eeuw verzamelen op een zeldzaam breed terrein. Dieren bewaard op sterk water, waaronder mogelijk type-exemplaren van Seba (afb.2), worden hierin niet genoemd. Die bleken op 3 februari 1796 door Vosmaer aan een zekere J.T. Royer in bewaring te zijn gegeven. In elk geval zond Vosmaers neef Willem Carel Vosmaer (1749-1818) in 1803 circa 24 flessen met 'animalia in liquor' aan prins Willem v in Brunswijk, evenals de kleren en pistolen van de Friese stadhouder Willem Frederik, een zogenaamd zwaard van Claudius Civilis en andere objecten.⁴⁸ Dat was echter maar een fractie van het eens zo glorieuze stadhouderlijke kabinet.

Vosmaer conservait ainsi suffisamment de souvenirs pour occuper ses vieux jours. Il lui restait un peu plus de trois ans à vivre. Il mourut le 14 janvier 1799. La vente publique de ses livres et de ses collections commença le 17 mars 1800, à la demeure mortuaire à la Hoge Nieuwstraat à La Haye, et se poursuivit pendant deux semaines. Le catalogue en deux volumes (431 pages) décrit le fruit de plus d'un demi-siècle de patiente accumulation dans les domaines les plus divers. Les animaux conservés dans l'alcool, dont vraisemblablement des exemplaires types de Seba (ill.2) n'y sont pas mentionnés. En effet, Vosmaer les avait confiés à la garde d'un certain J.T. Royer le 3 février 1796. Quoi qu'il en soit, le neveu de Vosmaer Willem Carel Vosmaer (1749-1818) envoya, en 1803 au Brunswick, au prince Guillaume v environ 24 bouteilles contenant des 'animalia in liquor', ainsi que les vêtements et les pistolets du stathouder de Frise Frédéric-Guillaume, une épée qui aurait appartenu à Claudius Civilis et d'autres objets.⁵⁸ Ceci n'était toutefois qu'une infime fraction de la collection du stathouder, jadis si glorieuse.

Noten

Arnout Vosmaer, topcollectionneur van naturalia en zijn *Regnum animale*

- 1 P.H. Witkamp, 'Vroegere diergaarden en beoefenaars der dierkunde', in: *Eigen Haard*, 1888, p. 293-295.
- 2 R. van Gelder, 'De wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735', in: *De wereld binnen handbereik*, H. Wiggers (red.), Zwolle 1992, p. 15-38. Idem, 'Noordnederlandse verzamelingen in de zeventiende eeuw', in: *Verzamelen, van Rariteitenkabinet tot Kunstmuseum*, E. Bergvelt, D.J. Meijers, en M. Rijnders (red.), Heerlen 1993, p. 123-144.
- 3 R.P.L. Arpots, *Vrank en Vry, Johannes Le Francq van Berkheij (1729-1812)*, (diss. Nijmegen 1990).
- 4 H. Engel, 'Alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries', in: *Bijdragen tot de Dierkunde*, (27), 1939, p. 247-346. (Tweede herziene uitgave, Amsterdam 1986, red. P. Smit).
- 5 H. Engel, 'The life of Albert Seba', in: *Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift*, (20), 1937, p. 75-100.
- 6 H. Engel, zie noot 5, p. 93.
- 7 H. Engel, zie noot 5; L.B. Holthuis, 'Albertus Seba's "Locupletissimi rerum naturalium Thesauri..." (1734-1765) and the "Planches de Seba" (1827-1831)', in: *Zoologische Mededelingen*, 43 (19), 1969, p. 239-252.
- 8 In de Bibliotheek van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Geneeskunst (in bruikleen bij de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam) bevindt zich een geannoteerd exemplaar. Zie ook: H. Engel, 'The sale catalogue of the cabinets of natural history of Albertus Seba (1752)', in: *Bulletin of the Research Council of Israel*, (B) Zoology 10 B, 1961, p. 119-131.
- 9 Biografische gegevens zijn ontleend aan twee autobiografische notities van Arnout Vosmaer in het archief van de familie Vosmaer, inv.nr 57, Algemeen Rijksarchief, Den Haag. Zie hierover M.C. van Leeuwen-Canneman, *Inventaris van het archief van de familie Vosmaer 17e-20ste eeuw*, Den Haag 1988 (Centraal register van particuliere archieven), nr 65. Zie ook J.W. Niemeijer, 'Het kunstenaarsalbum van Arnout Vosmaer', in: *De verzameling van Mr. Carel Vosmaer*, Amsterdam 1989, p. 148-169; en H. Collot d'Escury, *Holland's Roem in Kunsten en Wetenschappen*, vii, Den Haag/Amsterdam 1844, p. 246-252.
- 10 Th. Lunsingh Scheurleer, 'De stadhouderlijke verzamelingen', in: *150 Jaar Koninklijk kabinet van Schilderijen, Koninklijke Bibliotheek, Koninklijk Prentenkabinet*, Den Haag 1967, p. 9-50.
- 11 Th. Lunsingh Scheurleer, zie noot 10.
- 12 Vosmaer in zijn autobiografische notitie *Het leven van A. Vosmaer*, in archief familie Vosmaer, inv.nr 57.
- 13 Archief familie Vosmaer, inv.nr 67.
- 14 Archief familie Vosmaer, inv.nr 67.
- 15 Archief familie Vosmaer, inv.nr 67.
- 16 H. Engel, zie noot 4, p. 194, nr 1103.
- 17 G.L. Leclerc de Buffon, *De Algemeene en Byzondere natuurlijke historie*, i, Amsterdam 1773, p. 15.
- 18 Buffon zie noot 17, p. 3.
- 19 J. le Francq van Berkheij, *De Natuurlijke Historie van Holland*, i, Amsterdam 1769, p. 26-29.
- 20 R.P.L. Arpots, zie noot 3, p. 52-53.
- 21 Dit bevindt zich in de bibliotheek van de Koninklijke Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, in bruikleen bij de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, inv.nr 3030c KBVB.
- 22 Dit is bekend uit zijn autobiografie en uit een opmerking op p. 29 in een artikel uit

Notes

Arnout Vosmaer, grand collectionneur de curiosités naturelles, et son *Regnum animale*

- 1 P.H. Witkamp, 'Vroegere diergaarden en beoefenaars der dierkunde', in: *Eigen Haard*, 1888, p. 293-295.
- 2 R. van Gelder, 'De wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735', p. 15-38, dans le livre du même nom, H. Wiggers (éd.), Zwolle 1992; R. van Gelder, 'Noordnederlandse verzamelingen in de zeventiende eeuw', p. 123-144, in: *Verzamelen, van Rariteitenkabinet tot Kunstmuseum*, (éd.) E. Bergvelt, D.J. Meijers et M. Rijnders, Heerlen 1993.
- 3 R.P.L. Arpots, *Vrank en Vry, Johannes Le Francq van Berkheij (1729-1812)*, (thèse Nimègue 1990).
- 4 H. Engel, 'Alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries', in: *Bijdragen tot de Dierkunde*, 1939 (27), p. 247-346, (2e éd. 1986).
- 5 H. Engel, 'The life of Albert Seba', in: *Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift*, (20), 1937, p. 75-100.
- 6 H. Engel, voir note 5, p. 93.
- 7 H. Engel, voir note 5; L.B. Holthuis, 'Albertus Seba's "Locupletissimi rerum naturalium Thesauri ..." (1734-1765) et les "Planches de Seba" (1827-1831)', in: *Zoologische Mededelingen*, (19), 1969, p. 239-252.
- 8 Dans la bibliothèque de l'association néerlandaise de l'avancement de la médecine (prêté à la bibliothèque de l'université d'Amsterdam) se trouve un exemplaire annoté. Voir aussi: H. Engel, 'The sale catalogue of the cabinets of natural history of Albertus Seba (1752)', in: *Bulletin of the Research Council of Israel*, 1961, p. 119-131.
- 9 Les renseignements biographiques proviennent de deux notices autobiographiques d'Arnout Vosmaer dans les archives de la famille Vosmaer, n° d'inv. 57 (Algemeen Rijksarchief, La Haye; voir M.C. van Leeuwen-Canneman, *Inventaris van het archief van de familie Vosmaer 17e-20e eeuw*, La Haye 1988 (Centraal register van particuliere archieven), n° 65. Voir aussi J.W. Niemeijer, 'Het kunstenaarsalbum van Arnout Vosmaer', in: *De verzameling van Mr. Carel Vosmaer*, Amsterdam 1989, p. 148-169; et H. Collot d'Escury, *Holland's Roem in Kunsten en Wetenschappen*, vii, La Haye/Amsterdam 1844, p. 246-252.
- 10 Th. Lunsingh Scheurleer, 'De stadhouderlijke verzamelingen', in: *150 Jaar Koninklijk kabinet van Schilderijen, Koninklijke Bibliotheek, Koninklijk Prentenkabinet*, La Haye 1967, p. 9-50.
- 11 Th. Lunsingh Scheurleer, voir note 10.
- 12 Vosmaer dans ses notices autobiographiques 'Het leven van A. Vosmaer', archives de la famille Vosmaer, n° d'inv. 57.
- 13 Archives de la famille Vosmaer, n° d'inv. 67.
- 14 Archives de la famille Vosmaer, n° d'inv. 67.
- 15 Archives de la famille Vosmaer, n° d'inv. 67.
- 16 H. Engel, voir note 4, p. 194, n° 1103.
- 17 G.L. Leclerc comte de Buffon, *Histoire naturelle, générale et particulière, avec la Description du Cabinet du Roy*, i, Paris 1749, p. 29.
- 18 G.L. Buffon, voir note 17, p. 6.
- 19 J. le Francq van Berkheij, *De Natuurlijke Historie van Holland*, i, Amsterdam 1769, p. 26-29.
- 20 R.P.L. Arpots, voir note 3, p. 52-53.
- 21 Se trouve à la bibliothèque de l'association royale de l'avancement des intérêts des librairies (prêté à la bibliothèque de l'université d'Amsterdam, n° d'inv. 3030c KBVB).
- 22 Connu par son autobiographie et par C. Nozeman, 'Antwoord op de vraag... Wat is 'er tot nu toe over de natuurlyke historie in ons vaderland geschreven?...': in:

- 1769 van C. Nozeman, 'Antwoord op de vraag, voorgesteld door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen: Wat is 'er tot nu toe over de natuurlyke historie van ons vaderland geschreven?', in: *Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem*, 11 (2), 1769, p. 1-60.
- 23 Buffon, zie noot 17, p. 27.
- 24 J. le Francq van Berkheij, zie noot 19, p. 29.
- 25 H. Engel, zie noot 5 en H. Engel, zie noot 8.
- 26 Archief familie Vosmaer, inv.nr 69.
- 27 L.B. Holthuis, zie noot 7; voor de drukgeschiedenis zie ook H. Engel noot 5 en H. Engel noot 8.
- 28 L.C. Rookmaaker, *The zoological exploration of Southern Africa 1650-1790*, Rotterdam 1989, p. 123-128.
- 29 Archief van de familie Vosmaer, inv.nr 57.
- 30 L.J. Bol, *Aart Schouman: ingenious painter and draughtsman*, Doornspijk 1991.
- 31 M. Mazel, 'Van een aap in 1777', in: *Die Haghe, Bijdragen en Mededeelingen*, 1909, p. 361-380.
- 32 *Memorie tot het leven van Arnout Vosmaer*, en de stukken betreffende de 'orang-oetan-oorlog', archief familie Vosmaer, inv.nrs 57 en 66.
- 33 P.Tuijn & P.J. van der Feen, 'On some eighteenth century animal portraits of interest for systematic zoology', in: *Bijdragen tot de Dierkunde*, (39), 1969, p. 69-79; en F.F.J.M. Pieters, 'Notes on the menagerie and zoological cabinet of Stadholder Willem v of Holland, directed by Aernout Vosmaer', in: *Journal of the Society for the bibliography of natural history*, 9 (4), 1980, p. 539-563.
- 34 Een exemplaar van deze zeldzame prospectus (uitg. J.B. Elwe) is aanwezig in de Bibliotheek van de Koninklijke Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, in bruikleen bij de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, inv.nr Cahais Archief, nr F 86.
- 35 L.C. Rookmaaker, 'J.N.S. Allamand's additions (1769-1781) to the Nouvelle Edition of Buffon's Histoire Naturelle published in Holland', in: *Bijdragen tot de Dierkunde*, 61 (3), 1992, p. 131-162.
- 36 P. Tuijn & P.J. van der Feen, zie noot 33.
- 37 A. Vosmaer, *Beschrijving van ... de groenglanzende mol*, Amsterdam 1787, p. 9.
- 38 Th. Lunsingh Scheurleer, zie noot 10.
- 39 H. Engel, in zijn *Alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries*, 1939 en 1986 (herziene uitgave), noemt alle bezoekers inclusief de desbetreffende primaire bronnen.
- 40 J.W. Niemeijer, zie noot 9.
- 41 H. Sander, *Beschreibung seiner Reisen durch Frankreich, die Niederlande, Holland, Deutschland und Italien*, 1, Leipzig 1783, p. 490-491.
- 42 H. Sander, zie noot 41, p. 488.
- 43 F. Boyer, 'Le transfert à Paris des collections du Stathouder (1795)', in: *Annales historiques de la Révolution française*, (43), 1971, p. 396, noot 14, geciteerd uit de Archives Nationales te Parijs.
- 44 O. Thomas, 'On the probable identity of certain specimens, formerly in the Lidt de Jude collection, and now in the British Museum, with those figured by Albert Seba in his "Thesaurus" of 1734', in: *Proceedings of the Zoological Society of London*, 1892, p. 309-318.
- 45 M. Boeseman, 'The vicissitudes and dispersal of Albertus Seba's zoological specimens', in: *Zoologische Mededeelingen*, (44), 1970, p. 177-206.
- 46 F.F.J.M. Pieters, zie noot 33.
- 47 Afschrift in Instituut Néerlandais te Parijs, inv.nr 1983-A-38.
- 48 Koninklijk Huis Archief, Den Haag (archief Willem v, inv.nr 39).

De menagerie van stadhouder Willem v op Het Kleine Loo te Voorburg

- 1 G. Loisel, *Histoire des ménageries de l'antiquité à nos jours*, II, *Temps modernes (XVIIe et XVIIIe siècles)*, Parijs 1912. Hij dacht dat het een orang oetan was, doch Visser bewees dat het een chimpansee betrof. Zie R.P.W. Visser, 'De ontdekking van de orang oetan

- Verhandelingen Holl. Mij. der Wetensch.*, 11 (2), 1769, p. 1-60.
- 23 G.L. Buffon, voir note 17, p. 52.
- 24 J. le Francq van Berkheij, voir note 19, p. 29.
- 25 H. Engel, voir note 5 et H. Engel, note 8.
- 26 Archives de la famille Vosmaer, n° d'inv. 69.
- 27 L.B. Holthuis, voir note 7; pour l'histoire de l'impression, voir aussi H. Engel note 5 et H. Engel note 8.
- 28 L.C. Rookmaaker, *The zoological exploration of Southern Africa 1650-1790*, Rotterdam 1989, p. 123-128.
- 29 Archives de la famille Vosmaer, n° d'inv. 57.
- 30 L.J. Bol, *Aart Schouman: ingenious painter and draughtsman*, Doornspijk 1991.
- 31 M. Mazel, 'Van een aap in 1777', in: *Die Haghe, Bijdragen en Mededeelingen*, 1909, p. 361-380.
- 32 *Memorie tot het leven van Arnout Vosmaer* et documents sur la 'Guerre de l'orang-outan', archives de la famille Vosmaer, n° d'inv. 57 et 66.
- 33 P. Tuijn & P.J. van der Feen, 'On some eighteenth century animal portraits of interest for systematic zoology', in: *Bijdragen tot de Dierkunde*, (39), 1969, p. 69-79; voir aussi F.F.J.M. Pieters, 'Notes on the menagerie and zoological cabinet of Stadholder Willem v of Holland, directed by Aernout Vosmaer', in: *Journal of the Society for the bibliography of natural history*, 9 (4), 1980, p. 539-563.
- 34 La bibliothèque de l'association royale de l'avancement des intérêts des librairies possède un des rares exemplaires de ce prospectus (édité par J.B. Elwe); prêtée à la bibliothèque de l'université d'Amsterdam, n° d'inv. 'Cahais Archief', n° F 86.
- 35 L.C. Rookmaaker, 'J.N.S. Allamand's additions (1769-1781) to the Nouvelle Edition of Buffon's Histoire Naturelle published in Holland', in: *Bijdragen tot de Dierkunde*, 61 (3), 1992, p. 131-162.
- 36 P. Tuijn & P.J. van der Feen, voir note 33.
- 37 A. Vosmaer, 1787, dans sa description de la taupe dorée du Cap, p. 8.
- 38 Th. Lunsingh Scheurleer, voir note 10.
- 39 Engel mentionne dans son *Alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries*, 1e éd. 1939 et 2e éd. 1986, tous les visiteurs y compris les sources primaires à ce sujet.
- 40 J.W. Niemeijer, voir note 9.
- 41 H. Sander, *Beschreibung seiner Reisen durch Frankreich, die Niederlande, Holland, Deutschland und Italien*, 1, Leipzig 1783, p. 490-491.
- 42 H. Sander, voir note 41, p. 488.
- 43 F. Boyer, 'Le transfert à Paris des collections du Stathouder (1795)', in: *Annales historiques de la Révolution française*, (43), 1971, p. 396, note 14, citation des Archives Nationales de Paris.
- 44 O. Thomas, 'On the probable identity of certain specimens, formerly in the Lidt de Jude collection, and now in the British Museum, with those figured by Albert Seba in his "Thesaurus" of 1734', in: *Proceedings of the Zoological Society of London*, 1892, p. 309-318.
- 45 M. Boeseman, 'The vicissitudes and dispersal of Albertus Seba's zoological specimens', in: *Zoologische Mededeelingen*, (44), 1970, p. 177-206.
- 46 F.F.J.M. Pieters, voir note 33.
- 47 Copie à l'Institut Néerlandais à Paris, n° d'inv. 1983, A-38.
- 48 Koninklijk Huis Archief, La Haye (archives Guillaume v, n° d'inv. 39).

La ménagerie du stathouder Guillaume v dans le domaine Het Kleine Loo à Voorburg

- 1 G. Loisel, *Histoire des ménageries de l'antiquité à nos jours*, II, *Temps modernes (XVIIe et XVIIIe siècles)*, Paris 1912. L'auteur pensait qu'il s'agissait d'un orang-outan, mais Visser a établi que c'était un chimpanzé. Voir R.P.W. Visser, 'De ontdekking van de orang oetan 1641-1840', in: *Spiegel Historiael*, 10 (5), 1975, p. 258-265.
- 2 G. Gorris, H. Hardenberg, D. van der Meide & N.J. Pabon, *Dorp aan de Vliet. Geschiedenis van Voorburg*, Schéveningue 1961 (2e éd.), p. 162-169.
- 3 Vosmaer tint à jour de 1772 à 1787 un livre des comptes de la ménagerie, le